

ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра «Філософія та соціологія»

СОЦІОЛОГІЯ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

**до семінарських занять
для студентів технічних спеціальностей
денної форми навчання**

Харків 2011

Методичні вказівки розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри «Філософія та соціологія» 17 листопада 2009 р., протокол № 4.

Методичні вказівки до семінарських занять підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни і є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни «Соціологія».

Дана робота містить тематичний план курсу, плани семінарських занять до кожної теми, завдання, питання для контролю і самоконтролю, завдання практичного характеру, що вимагають самостійного творчого підходу студентів до пошуку й обробки інформації із соціології, теми доповідей, рефератів і повідомлень, методичні вказівки з організації самостійної роботи студентів.

Рекомендуються для студентів технічних спеціальностей денної форми навчання.

Укладачі:

доц. В.В. Міхеєва,
старш. викл. В.О. Даніл'ян

Рецензент

проф. І.Д. Загрійчук

СОЦІОЛОГІЯ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до семінарських занять
для студентів технічних спеціальностей
денної форми навчання

Відповідальний за випуск Міхеєва В.В.

Редактор Третьякова К.А.

Підписано до друку 25.01.10 р.

Формат паперу 60x84 1/16 . Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 2,5. Тираж 300. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Українська державна академія залізничного транспорту
61050, Харків - 50, майдан Фейербаха, 7

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ЗАЛІЗНИЧНОГО
ТРАНСПОРТУ

ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра «Філософія та соціологія»

СОЦІОЛОГІЯ

Методичні рекомендації до семінарських занять
для студентів технічних спеціальностей
денної форми навчання

Харків 2009

Методичні вказівки розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри «Філософія та соціологія» 17 листопада 2009 р., протокол № 4.

Методичні вказівки до семінарських занять підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни і є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни «Соціологія».

Дана робота містить тематичний план курсу, плани семінарських занять до кожної теми, завдання, питання для контролю і самоконтролю, завдання практичного характеру, що вимагають самостійного творчого підходу студентів до пошуку й обробки інформації із соціології, теми доповідей, рефератів і повідомлень, методичні вказівки з організації самостійної роботи студентів.

Методичні вказівки до семінарських занять призначені для студентів технічних спеціальностей денної форми навчання.

Укладачі:

доц. В.В. Міхеєва,
старш. викл. В.О.Даніл'ян

Рецензент

доц. І.Д. Загрійчук

ЗМІСТ

Вступ	4
1 Тематичний план курсу	5
1.1 Предмет соціології. Основні теоретичні напрямки соціології	6
1.2 Суспільство як соціокультурна система	6
1.3 Традиційне і сучасне суспільство	7
1.4 Соціальна стратифікація	7
1.5 Особистість і соціалізація	7
1.6 Девіантна поведінка	8
1.7 Соціологія молоді	8
1.8 Соціологія сім'ї та шлюбу	8
1.9 Етносоціологія	9
2 Плани семінарських занять	9
2.1 Соціологія як наука. Історичні етапи розвитку соціології	9
2.2 Поняття та зміст суспільства як цілісної системи	17
2.3 Організаційні принципи традиційного суспільства та характеристики сучасності	22
2.4 Соціальна структура суспільства та соціальна стратифікація	26
2.5 Особистість у системі соціальних взаємодій	34
2.6 Соціальні відхилення та соціальний контроль	43
2.7 Характеристики молоді як соціальної групи. Молодіжна культура	48
2.8 Сім'я як соціальний інститут і мала група	54
2.9 Етнос як система. Етнонаціональні процеси сучасності	59
Список літератури	66

ВСТУП

Методично вказівки включають навчально-методичні матеріали для семінарських і практичних занять, таблиці, питання для контролю і самоконтролю, завдання практичного характеру, що вимагають самостійного творчого підходу студентів до пошуку й обробки інформації із соціології, теми доповідей, рефератів і повідомлень, методичні рекомендації з організації самостійної роботи студентів.

У вказівках спочатку викладаються питання сутності й специфіки соціологічного знання, історія становлення науки про суспільство, у кожній темі дається характеристика основних понять з теми. Особлива увага приділяється прикладній соціології – темам із соціології молоді, девіації, соціології родини, етносоціології.

Дані матеріали спрямовані на більш ефективне вивчення курсу «Соціологія».

Мета і завдання викладання дисципліни:

- сформувати у студентів достатній рівень соціологічної культури, що дозволить більш ефективно працювати у сфері цивільної і професійної діяльності;

- допомогти студентам, що вивчають дисципліну "Соціологія", осмислити складні процеси життя сучасного суспільства, щоб усвідомлено діяти і свідомо орієнтуватися в них.

1 ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ»

Теми лекцій	Кількість годин	Теми семінарських занять	Кількість годин
Предмет соціології. Основні теоретичні напрямки соціології	2	Соціологія як наука. Історичні етапи розвитку соціології	2
Суспільство як соціокультурна система	2	Поняття та зміст суспільства як цілісної системи	2
Традиційне і сучасне суспільство	2	Організаційні принципи традиційного суспільства та характеристики сучасності	2
Соціальна стратифікація	2	Соціальна структура суспільства та соціальна стратифікація	2
Особистість і соціалізація	2	Особистість у системі соціальних взаємодій	2
Девіантна поведінка	2	Соціальні відхилення та соціальний контроль	2
Соціологія молоді	2	Характеристики молоді як соціальної групи. Молодіжна культура	2
Соціологія сім'ї та шлюбу	2	Сім'я як соціальний інститут і мала група	2
Етносоціологія	2	Етнос як система. Етнонаціональні процеси сучасності	2
Разом	18		18

1.1 Предмет соціології. Основні теоретичні напрямки соціології

Специфіка соціологічного бачення світу. Соціологія як наукове знання і як предмет вивчення. Місце і роль соціології у підготовці сучасного фахівця. Соціальні і соціологічні проблеми. Предмет соціології. Основні функції соціології. Загальнонаукові і специфічні методи дослідження. Соціологія у структурі гуманітарного знання.

О. Конт – засновник соціології. Макро- і мікросоціологічне бачення світу. Матеріалістичний напрямок у соціології. Біологічний, антропологічний і географічний напрямки (Р. Спенсер, М. Шелер, Р. Бокль). Антипозитивізм В. Віндельбанда, Р. Рікєрта, В. Дільтея. Психологічний підхід – психологічний еволюціонізм, інстинктивізм, психологія мас, біхевіоризм. Принципи неопозитивізму. Стан і перспективи сучасної соціології.

1.2 Суспільство як соціокультурна система

Середовище, люди і культура як основні елементи суспільства. Ідеальні складові і структурні елементи культури. Соціальні зв'язки і соціальна взаємодія. Диференціація соціальних взаємодій за сферами суспільства. Процеси, що визначають диференціацію суспільства. Чинники, які сприяють інтеграції суспільства. Системний аналіз Т. Парсонса. Теорії міжособистісної взаємодії. Мертонівська методологія аналізу соціальних систем. Позитивні, негативні, явні і латентні функції. Нова стратегія дослідження систем: від функцій до структур. Основні етапи функціонального аналізу соціальних систем. Постфункціоналізм Н. Лумана. Види соціальних інститутів. Основні види соціальних спільнот. Комунікації соціальних систем. Ознаки відкритих соціальних систем: самореференція та аутопойєсис.

1.3 Традиційне і сучасне суспільство

Типології соціокультурних систем. Марксистська теорія соціально-економічних формацій. Відкриті і закриті соціальні системи. Стратифікаційний підхід до структуризації нерівності. Горизонтальна і вертикальна соціальна мобільності. Характеристика традиційного і сучасного суспільства. Якісна характеристика сучасності. Сучасність як набір інститутів і процедур, що є описом нинішньої практики західних суспільств. Характерні риси сучасності: індивідуалізм, диференціація, раціональність, економізм, експансія. Соціальні процеси, що впливають на становлення сучасного суспільства. Аналітична модель сучасної особистості. Модернізація як процес перетворення традиційного суспільства в сучасне.

1.4 Соціальна стратифікація

Поняття нерівності і стратифікації. Структурно-функціональна і конфліктна теорії походження нерівності. Критерії і способи аналізу структурної стратифікації. Соціально - диференціюючі ознаки. Історичні типи стратифікації. Типи стратифікаційних систем. Класовий тип стратифікації сучасного індустріального суспільства. Соціальна структура постіндустріального суспільства. Соціальна характеристика вищого, середнього і нижчого класу. Соціальні функції середнього класу. Соціальна мобільність і її різновиди: вертикальна і горизонтальна, індивідуальна і групова. П. Сорокін про тенденції і «канали» вертикальної мобільності. Маргінальність і маргіналізація. Аналіз альтернатив еволюції стратифікаційної системи в Україні.

1.5 Особистість і соціалізація

Специфіка соціологічного підходу до вивчення особистості. Людина – індивід – особистість. Процес і механізм формування особистості. Поняття соціального статусу. Аскриптивний і такий, що досягає статусу. Концепція соціальної ролі Дж. Міда. Поняття рольового набору. Концепції ролей, які прописані, є

суб'єктивними і програються. Рольова ідентифікація і рольове дистанціювання. Види рольових конфліктів. Соціалізація як процес засвоєння культурних норм і засвоєння соціальних ролей. Відмінності процесів соціалізації і формування особистості. Агенти і засоби соціалізації. Первинна і другорядна соціалізація. Процеси десоціалізації і ресоціалізації. Інститути соціалізації: сім'я, групи однолітків і друзів, інститути освіти, ЗМІ та ін. Історичні форми соціалізації. Теорія «дзеркального Я» Ч. Кулі. Теорія структури соціального «Я» Дж. Міда. Психоаналітичні теорії соціалізації З. Фрейда та Е. Еріксона. Теорія когнітивного розвитку Ж. Піаже. Стадії соціалізації.

1.6 Девіантна поведінка

Поняття соціальної поведінки. Біологічне пояснення девіації. Соціологічне пояснення девіантності, теорія аномії Е. Дюркгейма. Типи девіації за Р. Мертоном. Види девіантної поведінки: злочинність, алкоголізм, психічні відхилення, злочинність без жертв, проституція, наркоманія, самогубство, азартні ігри. Соціальні норми і цінності як регулятор соціальної поведінки. Норми-очікування і норми-правила. Соціальний контроль і його функції. Механізм і структура соціального контролю. Делінквентна і девіантна поведінка. Соціологічний аналіз окремих форм девіантної поведінки.

1.7 Соціологія молоді

Молодь як соціальна спільність. Критерії виділення молоді як окремої групи. Молодь як соціально-вікова група. Соціальний статус молоді. Молодь як покоління. Демографічне, антропологічне, історичне, символічне і хронологічне покоління. Молодіжна культура, субкультура, контркультура.

1.8 Соціологія сім'ї та шлюбу

Аналітичний підхід до сім'ї як соціальному інституту. Сім'я як соціальний інститут і мала соціальна група. Історичний розвиток інституту сім'ї. Сім'я і шлюб у процесі історичної

еволюції. Значення сім'ї для виживання людства. Функції сім'ї. Етапи життєвого циклу сім'ї. Характерні риси сучасної сім'ї. Основні проблеми сучасної сім'ї. Соціальні умови стабільності сім'ї і причини розлучень. Альтернативні форми сім'ї.

1.9 Етносоціологія

Етносоціологія як наукова дисципліна. Етносоціологія у системі гуманітарних наук. Понятійний апарат етносоціології, етнічні спільності, етнос як система. Природно-біологічний і соціокультурний підходи до вивчення етносу. Сутність нації. Етногенез і його фази. Україна як поліетнічна держава. Національна психологія і національний характер. Самосвідомість, націоналізм (цивільний та етнічний). Закон соціальних очікувань, що підносяться. Особливості менталітету українців. Етнічна карта світу. Етногенез і пасионарність. Етнонаціональні процеси сучасності.

2 ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Підготовку до семінарських занять і вивчення кожної теми рекомендується проводити в три основних етапи.

I Ознайомлювальний. Містить у собі знайомство з довідковою літературою і посібниками за курсом. Фіксування основних понять за курсом.

II Основний. Вивчення основної літератури за курсом, підготовка до семінарського заняття за запропонованим планом.

III Самоконтроль. Аналіз питань для самостійного вивчення, що дозволить більш глибоко ознайомитися із ключовими моментами кожної теми.

2.1 Соціологія як наука. Історичні етапи розвитку соціології

Мета заняття: з'ясувати особливості соціологічного знання у системі гуманітарних наук; сформулювати фундаментальні

проблеми соціології; ознайомитися з історією виникнення та основними етапами розвитку соціології.

Основні положення

1 Соціологія – наука про суспільство, суспільні відносини, закономірності організації і функціонування суспільства, поведінки людей у соціальних обставинах.

2 Суспільство – сукупність людей, поєднаних формами їх взаємозв'язку і взаємодії, які проживають тривалий час на одній і тій же території і створили власну культуру та політичну систему.

3 Соціум – соціальна реальність як об'єкт соціологічної науки.

4 Соціальне характеризує будь-який певний аспект суспільних відносин.

5 Соціологія вивчає людські дії, які вже були відносно чітко або нечітко озвучені та обдумані самими дійовими особами ще до того, як вони почали їх вивчення. Соціологія зіставляє один з одним оточуючі нас життєві світи.

6 Соціологія – наукове знання, оскільки вивчає емпіричні факти і вибудовує теоретичні системи на основі логічних аргументів і доказів.

7 Існує різниця між соціологічними і соціальними проблемами. Перші носять теоретичний, методологічний характер та направлені на осмислення того, що відбувається у межах соціальної взаємодії, як діє система в цілому, за рахунок чого підтримується її єдність; другі орієнтовані на вирішення практичних завдань життєдіяльності суспільства.

8 Фундаментальні соціологічні питання можна згрупувати у два великі блоки: 1) як можливо існування суспільства у формі стійкої цілісності; 2) як взаємопов'язані індивід і суспільство.

9 Залежно від відповіді на ці питання розрізняють теоретичні напрямки в соціології. При відповіді на перше питання виділяються функціональний і конфліктний підходи, при відповіді на друге – структурний і діяльний (поведінковий).

10 Зародження інтересу до вивчення **суспільства** пов'язано з античною філософією (Платон і Арістотель).

11 Термін «соціологія» уперше в науковий обіг був введений у 1824 р. О. Контом. Підхід Конта і Спенсера до суспільства був заснований на переконаності в тому, що принципи позитивізму можуть стати фундаментом наукового дослідження суспільства. Основний інтерес для позитивістської соціології становила в першу чергу структура суспільства, етапи його розвитку. У XIX ст. складаються функціоналізм і конфліктна соціологія.

12 Засновник функціоналізму – англійський вчений XIX ст. Г. Спенсер («Основи соціології»). Ним використовувалися принципи системного дослідження суспільства. Була проведена аналогія між організмом і суспільством, елементи суспільства як органи забезпечують функціонування цілого.

Теорія конфлікту має глибокі корені (Т. Гоббс, XVII ст.). Але родоначальником вважається К. Маркс. І в цій теорії суспільство – це єдине ціле, але в ньому є групи людей з різними інтересами, тому завжди існує потенціал конфлікту, а значить, нестабільності.

Основні поняття: соціологія, соціальне суспільство, соціальна проблема, науковий метод, позитивізм, еволюціонізм, психологізм, соціал-дарвінізм, соціальна статика, антипозитивізм, розуміюча соціологія, парадигма, макросоціологія, мікросоціологія, символічний інтеракціонізм, феноменологія, етнометодологія.

Основні теорії та концепції: позитивістська концепція О. Конта і Р. Спенсера, теорія наслідування Р. Тарда, теорія «соціального факту» Е. Дюркгейма, теорія соціальної дії М. Вебера, структурно-функціоналістська концепція, теорія конфлікту, теорія структуризації Е. Гідденса, концепція П. Сорокіна.

План

- 1 Предмет соціологічного знання.
- 2 Соціологія як наукове знання.
- 3 Основні напрямки європейської соціології XIX ст.
- 4 Парадигми сучасної соціології.

Література [2, 3, 11, 14, 21, 30, 43, 52, 61, 70, 73, 77].

Теми доповідей і рефератів

- 1 Соціологія як поліпарадигмальна наука.
- 2 Етапи розвитку соціологічної думки.
- 3 Вчення Арістотеля про суспільство.
- 4 Ідеї соціальної справедливості в ранньому християнстві.
- 5 К. Маркс і М. Вебер – загальне і відмінне в розумінні суспільства.
- 6 Соціальна інженерія як один з методів американської соціології.
- 7 Соціологічна теорія В. Парето.

Завдання для контролю

1 Вкажіть відповідність між поняттями та їх визначеннями.

Поняття:

- а) соціологія;
- б) соціум;
- в) емпіричне;
- г) суспільство;
- д) метод;
- е) мікросоціологія;
- ж) функція.

Визначення:

- 1) універсальний спосіб організації соціальних зв'язків;
- 2) роль, призначення, специфічна діяльність елемента системи;
- 3) повсякденна поведінка людей;
- 4) наукове дослідження суспільства і суспільних відносин, що спираються на дані або факти реального життя;
- 5) індивіди, соціальні спільності та їх об'єднання, соціальні зв'язки, соціальні інститути та організації, норми, цінності і т.д.;
- 6) відтворення зовнішнього світу за допомогою органів чуття, спостереження, які здійснюються у природних умовах життя;
- 7) спосіб досягнення мети.

2 Нижче наводиться визначення терміна «алкоголізм», який узято з юридичного і медичного словника; запропонуйте визначення цього терміна для соціологічного словника.

Алкоголізм – зловживання алкоголем, що послаблює самоконтроль і веде до протиправних дій. Хронічний алкоголізм є захворюванням.

Алкоголізм (араб. al Kohol) – систематичне зловживання алкогольними напоями в дозах, що викликають алкогольне сп'яніння, хронічну інтоксикацію. Розрізняють гостру інтоксикацію алкоголем і хронічний алкоголізм. Перше проявляється епізодичними станами простого алкогольного сп'яніння різного ступеня вираження. Алкоголізм хронічний характеризується тривалим вживанням спиртних напоїв і проходить з явищами психологічної і біологічної залежності від алкоголю, змінами толерантності до спиртного, появою і розвитком алкогольної деградації (психічної і соматичної).

3 Чи будь-яка взаємодія між людьми є соціальною? Поясніть свою відповідь на прикладах.

4 Пригадайте яку-небудь подію з вашого життя, що мала велике значення для вас (вступ до академії, перший виступ перед великою аудиторією, спортивне досягнення, весілля і т.д.).

Опишіть і поясніть свій стан і події, що відбувалися, на рівні здорового глузду (начебто ви розказували про це своїм друзям).

Опишіть і поясніть цю подію із соціологічної точки зору (начебто вам довелося її досліджувати).

5 У чому суть визначення Контом соціальної науки терміном «соціальна фізика»?

6 Заповніть таблицю.

Назва теорії	Автор	Характеристика теорії
Теорія соціальної дії	М. Вебер	
Теорія конфліктів		
	Е. Дюркгейм	
	Дж. Г. Мід	Взаємодія між людьми відбувається на основі загальних для них символічних систем

	А. Шюц	Щоб зрозуміти людські дії, необхідно вивчити і типізувати мотиви і моделі соціальної поведінки
Теорія соціального обміну		
Структурний функціоналізм	Т. Парсонс	
	Г. Гарфінкель	Досліджує значення людської поведінки шляхом емпіричного спостереження за щоденною практикою людей

7 Вкажіть відповідність між поняттями і їх визначеннями.

Поняття:

а) позитивізм;	в) інтеракція;
б) соціальна фізика;	г) ідеальний факт.

Визначення:

- найбільш абстрактні поняття, за допомогою яких дослідник упорядковує емпіричний матеріал;
- напрямок в соціології, орієнтований на дослідження суспільства методами природничих наук;
- первинна назва соціології в роботах О. Конта;
- процес взаємодії людей одна з одною.

Завдання для самоконтролю

1 В який історичний період соціологія оформилася як самостійна наукова дисципліна?

- у першій половині ХХ ст.;
- у першій третині ХІХ ст.;
- в останній третині ХІХ ст.;
- в епоху античності.

2 Першим визначив соціологію як вчення про суспільство :

а) О. Конт;	в) Г. Спенсер;
б) Е. Дюркгейм;	г) М. Вебер.

3 Які форми пізнання суспільства передували соціології?

4 Чим пояснити ту обставину, що перші розвинуті філософські системи сформувалися ще декілька тисячоліть тому, а соціологія є відносно молодого наукою?

5 Хто з учених розділяв соціологію на дві частини: соціальну статистику і соціальну динаміку?

- а) К. Маркс;
- б) О. Конт;
- в) Е. Дюркгейм;
- г) Г. Спенсер.

6 Які з ідей Конта:

- отримали розвиток надалі;
- зробили вплив на сучасну соціологію;
- здавалися незатребуваними?

7 Хто із соціологів ХІХ ст. стояв біля витоків соціології конфлікту?

- а) Г. Зиммель;
- б) Е. Дюркгейм;
- в) К. Маркс;
- г) Ф. Ратцель.

8 Якщо для Конта і Дюркгейма головне – стабілізація суспільства, то для Маркса – його знищення і заміна більш справедливим. Чи правильне це твердження?

9 Чим відрізняється макросоціологія від мікросоціології?

10 Сформулюйте основні достоїнства і недоліки структурного функціоналізму Т. Парсонса.

11 Які об'єкти дослідження є основними для символічного інтеракціонізму?

- а) суспільство в цілому;
- б) міжособистісна взаємодія;
- в) соціальні інститути;
- г) влада.

12 Об'єктом вивчення соціології є:

- а) політична система;
- б) відносини між людьми;
- в) виробничі відносини;
- г) суспільство.

13 Яка школа сучасної західної соціології розвивалася на основі концепції Е. Дюркгейма?

- а) структурно-функціональний аналіз;

- б) конфліктна соціологія;
- в) розуміюча соціологія.

14 Центральним поняттям соціально-економічної теорії К. Маркса є:

- а) суспільно-економічна формація;
- б) соціальна дія;
- в) соціальне виробництво;
- г) соціальний факт.

15 Вкажіть авторів таких соціальних теорій:

- а) теорія конфліктів;
- б) теорія соціальної мобільності;
- в) позитивізм;
- г) структурний функціоналізм;
- д) теорія суспільно-економічних формацій.

- 1) Т. Парсонс; 2) К. Маркс; 3) П. Сорокин; 4) О. Конт;
- 5) Р. Дарендорф.

16 Заповніть таблицю «Ідеї західноєвропейської соціології».

Автор	Країна	Основні ідеї
Огюст Конт (1798-1857 рр.)	Франція	Засновник соціології позитивізму. Соціологія включає дві частини: соціальну статику і соціальну динаміку. Соціальна статика – анатомія суспільства, соціальна динаміка – теорія розвитку суспільства
	Німеччина	Завдання учених полягає не тільки в поясненні світу, але й у революційному його перетворенні
Герберт Спенсер (1820-1903 рр.)		
Еміль Дюркгейм (1858-1917 рр.)		
Макс Вебер (1864-1920 рр.)		Засновник так званої розуміючої соціології (основна ідея – всезагальна раціональність), теорії соціальних дій, концепції ідеальних типів

2.2 Поняття та зміст суспільства як цілісної системи

Мета заняття: вивчити суспільство як систему, ознайомитися з основними категоріями системного аналізу, розглянути чинники, які сприяють інтеграції суспільства.

Основні положення

1 На уявлення про суспільство як цілісну систему вплинули роботи представників структурного функціоналізму Т. Парсонса, Р. Мертона та ін.

2 Т. Парсонс ввів поняття «соціальна дія» – сукупність стійких взаємодій між людьми. Система дій має низку функцій: адаптація (підтримка рівноваги), ціледосягнення (структуризація мети), інтеграція (координація структурних елементів системи) і латентність (відтворювання і передача культурних зразків).

Соціальна система – система, утворена станом і процесами організованої соціальної взаємодії між діючими суб'єктами. В її структурі виділяються чотири основні елементи: цінності, норми, колективи і ролі.

Стабільність системи ґрунтується на детермінованих відносинах між її частинами. Необхідними передумовами стійкого відтворювання системи є механізми соціалізації і соціального контролю.

На протигагу теорії Т. Парсонса Р.Мертон висунув положення, що ступінь інтеграції системи – величина непостійна і може варіюватися у різних суспільствах; а елементи системи разом із функціями можуть виконувати і дисфункції. Функції можуть бути і позитивними, і негативними, явними і латентними. Функції задовольняють базові потреби системи, а кожна структура виконує певну функцію і через це незамінна.

3 У суспільстві можна виділити три різнорідні елементи – природне середовище, люди, культура.

4 Компоненти ідеальної складової культури подані елементами, серед яких цінності, соціальні норми, зразки поведінки.

5 Суспільство – система, що постійно змінюється. Процеси, які визначають диференціацію суспільства – розподіл суспільної

праці, задоволення нових потреб людей, розширення уявлень про природу і суспільство, поява нових цінностей і норм.

Людське суспільство має всі ознаки системи – наявність частин, зв'язків між частинами, наявність властивостей, що не зводяться до властивостей частин, взаємодія з природою.

Основні поняття: соціальна система, інтеграція, латентність, адаптація, економічна система, політична система, соціетальна система, система соціалізації, комунікації, культура, цінності, зразки поведінки, соціальні норми.

План

- 1 Теорія соціальної системи Т. Парсонса.
- 2 Структурно-функціональний аналіз Р. Мертона.
- 3 Суспільство як система.

Література [5, 21, 25, 29, 31, 33, 34, 56, 60].

Теми доповідей і рефератів

- 1 Структурно-функціональний аналіз: версія Т. Парсонса.
- 2 Стратегія системного аналізу Р. Мертона.
- 3 Постфункціоналізм Н. Лумана.
- 4 Соціальна система і її підсистеми.
- 5 Умови стабільності і самозбереження соціальних систем.

Завдання для контролю

1 Людське суспільство постійно розвивається від простого до складного. Потрібно розрізнити три базові поняття:

Суспільство – соціальна організація даної країни, основою якою є соціальна структура. Суспільство вивчає соціологія.

Країна – частина світу або територія, яка має певні межі і користується державним суверенітетом. Країни вивчає географія.

Держава – політична організація даної країни, яка включає певний тип режиму влади (монархія, республіка), органи і

структуру управління (уряд, парламент). Державу вивчає політологія.

Визначте, елементами чого виступають наведені нижче явища.

Явище	Суспільство	Країна	Держава
суд			*
армія			
юридичні закони			
населення			
безробіття			
міжнародні відносини			
надра			
міжнародний договір			
добробут			
географічне положення			
ліси			

2 У чому полягає відмінність між явними і латентними функціями соціальних структур? Наведіть приклади цих функцій для різних структур.

3 Напишіть приклади соціальних організацій, що входять у наведені нижче соціальні інститути.

Соціальний інститут	Соціальні організації
утворення	школа, академія, міністерство освіти і т.д.
охорони здоров'я	
держави	
соціального захисту	
культури	

4 Соціальна система складається із сукупності підсистем: економічної, політичної, соціетальної спільності і соціалізації. Розкрийте зміст кожної з цих підсистем.

Завдання для самоконтролю

1 Вкажіть відповідності між поняттями та їх визначеннями.

Поняття:

а) латентні функції;	г) соціальна система;
б) самовідгук;	д) матеріальна культура.
в) соціальна структура;	

Визначення:

- 1) можливість відтворювання системних елементів і відносин усередині самої системи;
- 2) непередбачені і тому невідомі;
- 3) світ, створений руками людини;
- 4) внутрішній устрій суспільства або соціальної групи; впорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних груп, соціальних інститутів і відносин між ними;
- 5) цілісне утворення, основними елементами якого є люди, а також їх стійкі зв'язки, взаємодії і відносини.

2 Хто з учених вперше розмежував поняття «культура» і «цивілізація»?

а) Ф. Ніцше;	в) Н. Данилевський;
б) О. Шпенглер;	г) К. Маркс.

3 Які з нижчеперелічених елементів згідно з парсонівською теорією утворюють соціальну систему?

а) цінності;	д) норми;
б) малі соціальні групи;	е) соціальний простір;
в) статусні групи і класи;	ж) ролі.
г) колективи;	

4 Відомий іспанський філософ і соціолог Х. Ортега-і-Гассет відзначав, що взаємодії культур можуть бути:

- а) нейтральними;
- б) альтернативними;
- в) конкурентними.

Використовуючи запропоновану класифікацію, оцініть характер взаємодії між:

- а) Україною і Європою;
- б) Росією і США;
- в) західним і мусульманським світом;
- г) театральною культурою і кіно культурою;
- д) цінностями радянського покоління 60-х рр. і покоління 90-х рр.

5 Соціальні групи розподіляються на:

- первинні і другорядні;	- нестійкі і стійкі;
- великі й малі;	- формальні й неформальні.

Дайте характеристику нижчепереліченим групам:

- друзі – первинна, мала, неформальна, нестійка, реальна;
- пасажери потяга;
- студентська група;
- молодь;
- любителі футболу;
- робоча бригада;
- ті, хто мітингує на площі;
- покупці Pepsi;
- любителі собак;
- сім'я;
- жителі міста.

6 Порівняйте основні положення системного підходу Парсонса і Мертонна. У чому полягає науковий внесок Мертона у розвиток теорії соціальних систем?

7 Вкажіть до якої соціальної групи ви входите разом з такими особистостями:

- а) президент країни;
- б) Андрій Шевченко;
- в) Святослав Вакарчук.

8 Доповніть елементи соціальної структури суспільства:

- індивіди;
- соціальні інститути...

9 Заповніть повністю таблицю «Теорії міжособистісної взаємодії».

Назва теорії	Автор	Основна ідея
Теорія обміну	Д. Хоманс	Люди взаємодіють один з одним на основі свого досвіду, зважаючи можливі винагороди і витрати
Символічний інтеракціонізм		
	Е. Гоффман	Соціальні ситуації нагадують драматичні спектаклі, в яких актори прагнуть створювати і підтримувати позитивні враження
Психоаналітична теорія	З. Фрейд	

10 Назвіть не менше 5 соціальних груп, до яких ви відносите себе.

2.3 Організаційні принципи традиційного суспільства та характеристики сучасності

Мета заняття: порівняти ціннісні установки й організаційні принципи традиційного і сучасного суспільств, виділити риси «сучасної людини», висвітлити основні положення теорії модернізації, постіндустріального і постекономічного суспільств.

Основні положення

1 Критерієм поділу суспільства на сучасне і традиційне є установка на соціальні зміни або відмова соціальної системи прийняти ці зміни.

2 Одним із засновників даної дихотомії був Ф. Теніс. Він висунув дві форми соціальної організації: общину – традиційне суспільство, і суспільство – сучасне складноструктуроване співтовариство.

3 Для традиційного суспільства характерні:

- природний розподіл праці (переважно за статево-віковою ознакою);
- пов'язаність членів відносинами спорідненості;
- висока структурна стійкість;
- відносна ізоляція;
- відношення до власності опосередковане (через рід, общину);
- успадкована влада, правління старійшин;
- традиція як основний спосіб соціальної регуляції;
- регламентація соціальної поведінки розпорядженнями і заборонами, відсутність вільної особистості;
- поведінкові максими, в яких акцент робиться на шлях, що веде до мети, установки типу «не висовуйся»;
- перевага догматизму, магічного мислення, міфопоетичного бачення світу.

Для сучасного суспільства характерні:

- глибокий розподіл праці (на професійно-кваліфікаційній основі, пов'язаній з освітою і досвідом роботи);
- соціальна мобільність;
- ринок як механізм, який регулює та організовує поведінку індивіда і груп в економічній, політичній, духовній сферах;
- виділення різноманітних соціальних інститутів, які дозволяють забезпечувати основні соціальні потреби членів суспільства;
- складна система соціального управління – виділення інституту управління;
- відокремлення (секуляризація) релігії від держави;
- домінуючі у світогляді критицизм, раціоналізм, індивідуалізм;
- акцент на меті дії, що одержує закріплення в установках «прагни перемоги» та ін.;
- відсутність конкретних розпоряджень і заборон, що веде до ерозії моралі і права.

4 Організуючими принципами сучасності є:

- індивідуалізм;
- диференціація (поява великої різноманітності професій, послуг, інформації, стилю життя);
- раціональність (зменшення значення магічних і релігійних вірувань, визнання цінності наукового пізнання);
- експансія тенденції охоплювати приватні сфери життя людини (сексуальну, релігійну), розширення географічних меж цивілізованості;
- економізм (домінування економічної активності і критеріїв над всім соціальним життям).

5 Основні риси сучасної особи:

- відкритість експериментам та інноваціям;
- орієнтація не на минуле, а на теперішній час і майбутнє;
- визнання високої цінності освіти;
- готовність до плюралізму точок зору;
- повага достоїнства інших людей.

6 Сучасність має і негативний потенціал:

- можливість втрати індивідуальності;

- вірогідність аномії – відсутність цінностей і норм, що розділяються всіма, можуть привести до соціального хаосу;
- маніпуляція масовою свідомістю;
- поділ світу на основний – цивілізований, і периферійний – із заздальгідь низьким рівнем життя.

7 Існують теорії, які прогнозують розвиток людського суспільства:

- теорія постіндустріального (інформаційного) суспільства (основним економічним чинником суспільства майбутнього буде інформація або знання, а основною сферою виробництва – сфера виробництва знання);

- концепція постеконімічного суспільства (соціокультурною базою суспільства виступатимуть постматеріальні цінності, переборювання праці як утилітарної активності, заміна її творчою активністю, підвищення ролі знання, новий тип сім'ї і нові форми соціального партнерства).

Основні поняття: суспільство, община, традиційне суспільство, сучасне суспільство, організаційні принципи сучасності, сучасна людина, аномія, постіндустріальне суспільство, постеконімічне суспільство.

План

- 1 Основні характеристики традиційного і сучасного суспільства.
- 2 Сучасність і пострадянськість.
- 3 Проблеми модернізації суспільства.

Література [5, 16, 18, 23, 24, 45, 51, 55, 71].

Теми доповідей і рефератів

- 1 Сучасна особистість.
- 2 Найважливіші характеристики сучасності.
- 3 Архаїчна свідомість у сучасному суспільстві.
- 4 Образи суспільства майбутнього.
- 5 Характеристики традиційного суспільства.

6 Інформаційне суспільство як ідея і практика.

Завдання для контролю

1 У таблиці наведені принципи організації традиційного і сучасного суспільств. Доповніть таблицю у тих графах, де стоїть знак питання.

Традиційне суспільство	Сучасне суспільство
Розподіл праці за статево - віковою ознакою	Розподіл праці на професійно-кваліфікаційній основі, що пов'язана з освітою і досвідом роботи
Низька соціальна мобільність	Висока соціальна мобільність
Спадкова влада, правління старійшин	Складна система соціального управління – виділення спеціальних органів управління
Традиція як основний спосіб соціальної регуляції	?
?	Домінування у світогляді раціоналізму, критицизму, індивідуалізму
Поведінкові максими, в яких основний акцент робиться на ?	Поведінкові максими, в яких основний акцент робиться на ?

2 Поясніть соціологічне значення поняття «сучасність».

3 Як ви уявляєте собі «сучасну людину»? Порівняйте ваше уявлення із запропонованою соціологами моделлю.

Завдання для самоконтролю

1 Вкажіть відповідності між поняттями і їх визначеннями.

Поняття:

а) соціальна зміна;	д) соціальний конфлікт;
б) модернізація;	е) соціальний регрес;
в) соціальний розвиток;	ж) реформа;
г) глобалізація;	и) аномія.

Визначення:

- 1) відношення між сторонами соціальної взаємодії, які пов'язані із суперечностями їх інтересів;
- 2) відмінність між нинішнім і попереднім станом якого-небудь аспекту соціальної структури;
- 3) послідовний рух соціальної системи у певному напрямі;
- 4) послідовний рух соціальної системи від вищого ступеня розвитку до нижчого;
- 5) послідовний перехід різних суспільств на капіталістичний шлях розвитку;
- 6) поняття, яке введено Е. Дюркгеймом, для визначення стану нормативної нерегульованості, безнормативності, що веде до соціальної дезінтеграції, соціального хаосу;
- 7) перетворення будь-якого боку суспільного життя, який не знищує основ соціальної структури, що існує;
- 8) процес всезростаючої дії різних чинників міжнародного значення (економічних і політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну) на соціальну дійсність в окремих країнах.

2 Які риси, що властиві сучасному індустріальному суспільству, здатні викликати соціальну аномію?

3 Обговоріть дві протилежні тези:

- магичні звичаї і вірування, тяга до знахарів та екстрасенсів – це своєрідні стратегії виживання у період соціальної кризи, вони захищають індивідів і групи від страху перед катастрофою. Сучасна епоха не виробила більш життєстійких альтернатив традиційним стратегіям, особливо у значенні психологічної адаптації до соціальної кризи;

- магичні звичаї і вірування, тяга до знахарів та екстрасенсів – це варварство, неуцтво, істеричність одних і прагнення заробити на цьому інших. Необхідно викривати ці явища в нашому житті.

2.4 Соціальна структура суспільства та соціальна стратифікація

Мета заняття: вивчення теорій походження нерівності, аналіз різних типів стратифікаційних систем, характеристика стратифікаційної системи сучасного індустріального суспільства, формування уявлень про мобільність і маргінальність.

Основні положення

1 У будь-якому суспільстві індивід або група займають неоднакове положення, пов'язане з існуванням нерівності. Впорядкована й організована нерівність називається стратифікацією.

2 В основі стратифікації лежать такі ознаки:

- багатство;
- престиж;
- доступ і обсяг влади;
- професія;
- освіта та ін.

3 У сучасному індустріальному суспільстві пануючим типом стратифікації є класовий. Звичайно соціологи виділяють вищий, середній і нижчий класи.

4 Зміна стану індивіда в соціальному просторі – мобільність. Мобільність, пов'язана із зміною соціального статусу (підвищення, пониження), – вертикальна. Горизонтальна мобільність не пов'язана із зміною статусу.

5 Канали соціальної мобільності – школа, церква, армія, політичні і професійні організації, сім'я та ін.

6 Зміна соціальної мобільності без подальшого отримання нової страти і пов'язана з цим втрата колишніх зв'язків, норм, моделей поведінки – маргінальність.

7 У сучасному українському суспільстві відбувається реструктуризація та формування нового виду і типу стратифікації.

Основні поняття: стратифікація, нерівність, клас, середній клас, соціальна мобільність, вертикальна мобільність, горизонтальна мобільність, маргінальність.

Основні теорії та концепції: структурно-функціоналістська теорія нерівності, конфліктна теорія нерівності, теорія нерівності

К. Маркса, теорія нерівності М. Вебера, Т. Парсонса, Р. Дарендорфа, теорія мобільності П. Сорокіна, теорія двох з половиною класів, теорія еліт В. Парето, Р. Москі, Р. Міхельса.

План

- 1 Методологічні принципи вивчення соціальної структури суспільства.
- 2 Соціальна структура і стратифікація.
- 3 Стратифікація українського суспільства.
- 4 Типологія мобільності.

Література [7, 17, 30, 37, 38, 39, 50, 54, 59, 72, 74, 78, 79].

Теми рефератів

- 1 Теорія соціальної стратифікації.
- 2 Історичні типи стратифікації.
- 3 Середній клас і маргінальні верстви.
- 4 Соціальна стратифікація українського суспільства.

Завдання для контролю

- 1 Відповісти «так» або «ні» на поставлені питання:
 - а) переміщення з одного віку в інший – це вид соціальної мобільності;
 - б) підлога впливає на вертикальну мобільність;
 - в) міграція – це виїзд за межі країни;
 - г) соціальна стратифікація буває вертикальною і горизонтальною.
- 2 Складіть статусний портрет українського суспільства у ХХ ст.: 1900 – 1917 рр., 1917 – 1990 рр., 1990 – 2000 рр.
- 3 Гра: складіть статусний портрет відомої людини за наведеними параметрами (див. таблицю).

Статуси	Періоди життя		
	0-17 років	18-60 років	60-100 років
Стать			
Національність			
Освіта			
Сімейний			
Економічний			
Політичний			
Релігійний			
Здоров'я			

4 Серед запропонованих виберіть чинники групової і індивідуальної мобільності. Результати занесіть до таблиці.

а) рівень освіти;	д) соціальні революції;
б) військові перевороти;	е) доступ до влади;
в) стихійні явища;	ж) створення демократії.
г) шлюб;	

Вид мобільності / Фактор	Індивідуальна мобільність	Груповая мобільність

5 Чи є ви маргіналом? В якому випадку ви можете ним стати?

6 Заповніть таблицю. Наведіть приклади різних типів мобільності.

Мобільність	Індивідуальна	Груповая
Висхідна		
Низхідна		
Горизонтальна		

7 За допомогою якої геометричної фігури можна охарактеризувати профіль соціальної стратифікації сучасного українського суспільства?

- а) квадрат;
- б) трикутник;

в) ромб.

8 Враховуючи найважливіші ознаки виділення страт, визначте перевагу професій, розподіливши їх за соціальними прошарками (еліта, верхній прошарок, середній прошарок, базовий, нижній, соціальне дно). Напишіть професії у порядку пониження престижу: менеджер в офісі, дворник, банкір, професор коледжу, водій вантажної машини, адвокат, касир, сантехнік, механік, суддя, продавець, міністр, офіціант, президент, безробітний, шкільний вчитель, лікар, ювелір, льотчик, секретарка, домробітниця.

9 Говорячи про соціальну стратифікацію, соціологія по суті описує:

- а) монолітність суспільства;
- б) соціальну нерівність;
- в) поведінку особистості і її мотиваційну структуру;
- г) найзагальнішу структуру суспільства.

10 Проаналізуйте, як приналежність до того або іншого класу впливає на життя людей, виходячи з нижчезазначених параметрів і тих, які ви можете запропонувати самі:

- податливість захворюванням;
- недієздатність;
- відвідування культурних заходів (концертів, музеїв, спектаклів);
- вибір виду спорту;
- схильність до злочинних дій;
- вибір району проживання.

11 Опишіть соціальний портрет бідних (складають близько 25% населення країни) і багатих (складають близько 4% населення країни) українців, спираючись на критерії:

- відношення до влади, грошей, долі своєї країни;
- дотримання законів;
- порядність;
- освіченість;
- працездатність.

12 Найбільш цитований сучасний соціолог Е. Гідденс стверджує: «як і попередні покоління, ви швидше за все будете

рухатися вгору... Позицій з високим статусом на всіх охочих не вистачить, і деякі будуть вимушені визнати, що реальна кар'єра не відповідає їх очікуванням». Оцініть ваші власні шанси на мобільність. Що необхідно уміти, знати, як поводитися, щоб побудувати своє життя за типом висхідної мобільності?

Чи правильне твердження британського соціолога Дж. Голдторпа, що більшість жінок знаходиться в економічній залежності від чоловіків, і тому їх класова приналежність частіш за все визначається класовим станом чоловіка? Аргументуйте свою відповідь.

13 Які відмінності між людьми є природними, а які – соціальними: стать, освіта, вік, темперамент, дохід, зростання, посадовий стан, колір очей, рівень інтелекту, авторитет?

Завдання для самоконтролю

1 Вкажіть відповідність між поняттями і їх визначеннями.

Поняття:

а) висхідна мобільність;	ж) вертикальна мобільність;
б) групова мобільність;	и) соціальна мобільність;
в) соціальна структура;	к) маргінальність;
г) горизонтальна мобільність;	л) клас (за М. Вебером);
д) соціальна стратифікація;	м) статусна група.
е) престиж;	

Визначення:

1) зміна соціальної позиції, яка супроводжується збереженням соціального статусу;

2) особливим чином організована нерівність між різними соціальними прошарками і спільнотами;

3) переміщення, яке пов'язане із зміною соціального статусу;

4) проміжне положення у соціальній структурі, яке характеризується не тільки відсутністю чітко певної позиції, але і втратою певних соціальних норм, правил і моделей поведінки;

5) мобільність, яка пов'язана із зміною статусу соціальних груп;

6) ступінь пошани певного статусу;

7) сукупність індивідів, що займають схожі позиції за трьома ознаками: багатство, престиж, влада;

8) соціальне переміщення, яке пов'язане з підвищенням соціального статусу;

9) сукупність соціальних груп, що займають схожі ринкові позиції і мають схожі життєві шанси;

10) певний порядок взаємозв'язків між елементами соціальної системи;

11) зміна положення індивіда або групи в соціальному просторі.

2 Прикордонними соціальними спільнотами є:

- а) елітні групи;
- б) «золоті комірці»;
- в) «сині комірці»;
- г) маргінали.

3 Що є ознакою приписаного статусу?

- а) національність;
- б) соціальний стан;
- в) освіта;
- г) кваліфікація.

4 Як називається зміна соціального статусу?

- а) кар'єра;
- б) соціальна мобільність;
- в) рейтинг;
- г) соціальна стратифікація.

5 Яку з наведених груп можна віднести до маргінальних верств населення?

- а) емігранти;
- б) військові;
- в) студенти;
- г) жебраки.

6 Упорядкуйте перераховані професії за критеріями – багатство, влада, престиж – у зростаючому порядку: електрозварник, сталевар, шахтар, юрист, вчитель, сантехнік, кухар, банкір, шофер, продавець, електромонтер, доярка, м'ясник, депутат, власник компанії, водій, лікар, сторож. Чи співпадають побудовані вами шкали?

7 Система різного рівня благ, влади і престижу називається:

- а) соціальною мобільністю;
- б) аномією;
- в) кастою;
- г) соціальною стратифікацією.

- 8 Чи є маргіналами наведені літературні персонажі?
- а) Гекльберрі Фінн;
 - б) Олівер Твіст;
 - в) Остап Бендер;
 - г) Тарзан;
 - д) Гуллівер;
 - е) А. Болконський.

- 9 Прикладами якої мобільності можуть служити долі:
- а) Попелюшки;
 - б) Леді Макбет (Мценського повіту);
 - в) Н. Ростової;
 - г) Т. Ларіної.

- 10 Серед наведених соціальних груп визначте квазігрупи:
- а) черга за товаром;
 - б) студентська група;
 - в) мітинг;
 - г) рок-група;
 - д) карнавальний хід.

11 До чинників соціальної стратифікації у сучасному суспільстві відносять:

- а) місце проживання;
- б) дохід;
- в) вік;
- г) національність;
- д) освіту;
- е) владу.

12 Мобільність між поколіннями припускає, що:

- а) один і той же індивід протягом життя кілька разів змінює соціальні позиції;
- б) діти досягають більш високої або більш низької соціальної позиції, ніж їх батьки;
- в) батьки, що мають високі статуси, допомагають просуванню дітей на більш високі позиції.

13 Яким із перерахованих понять визначається у соціології сукупність прав і обов'язків, а також становище в соціальній ієрархії?

- а) соціалізація;
- б) соціальна стратифікація;
- в) соціальний статус;
- г) соціальна роль.

14 Процес активної дії молоді на суспільство, при якому відбувається оновлення норм і цінностей суспільства, називається:

- а) соціалізацією;
- б) депривацією;
- в) інфантилізацією;
- г) ювентизацією.

15 Яка з перерахованих стратифікаційних систем була основною в радянському суспільстві?

- а) станова;
- б) класова;
- в) рабовласницька;
- г) кастова;
- д) етакратична;
- е) соціально-професійна.

16 До якого типу відноситься маргінальність, що виникла в результаті:

- а) міграції у чуже етнічне середовище;
- б) втрати загальноприйнятих політичних норм і цінностей політичної культури;
- в) втрати роботи і матеріального благополуччя.

2.5 Особистість у системі соціальних взаємодій

Мета заняття: виявлення специфіки соціологічного підходу до особистості, вивчення структури особистості, ознайомлення з основними концепціями соціалізації, розгляд етапів та агентів соціалізації, співвідношення понять соціального статусу і ролі.

Основні положення

1 Особистість – сукупність соціальних властивостей людини, результат суспільного розвитку і включення індивіда до системи соціальних відносин.

2 У структурі особистості виділяють дві підсистеми: відносини із зовнішнім середовищем і внутрішній світ особистості. Сукупність зв'язків із зовнішнім середовищем є базисом особистості, він визначає формування і розвиток внутрішнього світу. Елементи внутрішньої структури особистості, які визначають її готовність до тієї або іншої поведінки:

- потреба;
- інтереси;
- мотиви;
- цілі;
- настанови та ін.

3 Соціалізація – складний процес включення індивіда до світу суспільства, в ході якого він засвоює зразки поведінки, соціальні норми і цінності, що необхідні для успішного функціонування у даному суспільстві. Вона проходить у два етапи: первинна соціалізація у дитячому віці і вторинна соціалізація (ресоціалізація).

4 Агенти соціалізації – люди або установи, за допомогою яких здійснюється соціалізація (батьки, родичі, однолітки, вчителі, лікарі, тренери, представники адміністрації ВНЗ, підприємства, співробітники ЗМІ, партій та ін.).

5 Кожна людина займає декілька позицій у суспільстві. Соціальні позиції пов'язані з правами та обов'язками і називаються статусом. Сукупність вимог, які ставляться суспільством до людей, що займають певну соціальну позицію, – соціальна роль.

Основні поняття: людина, індивід, особистість, ціннісні орієнтації, інтереси, потреби, маргінал, модальна особистість, соціалізація, ресоціалізація, агенти соціалізації, статус, аскрипція, соціальна роль, рольовий набір, рольовий конфлікт.

Основні теорії та концепції: диспозиційна концепція особистості, теорія потреб, теорія соціального характеру, теорія «дзеркального Я», рольова концепція особистості.

План

- 1 Особистість як об'єкт соціологічного аналізу.
- 2 Основні теорії соціалізації.
- 3 Етапи та агенти соціалізації.
- 4 Статусно - рольова концепція особистості.

Література [20, 22, 35, 36, 46, 64, 65, 80].

Теми доповідей і рефератів

- 1 Соціальна типологія особистості.
- 2 Проблема потреб у сучасній соціології.

- 3 Соціальні норми: роль у регуляції поведінки.
- 4 Психоаналітичні концепції особистості.
- 5 Статус маргінала в сучасному суспільстві.
- 6 Стратегія виживання у кризових умовах.
- 7 Етнонаціональні моделі соціалізації дітей.

Завдання для контролю

1 Розподіліть статуси відповідно до понять у таблиці.

Особистий статус	Соціальний статус

Статуси: продавець, улюблений син, старший син, сантехнік, лицар, ябеда, міністр.

2 Які етапи проходить соціалізація? В якій половині життя людина засвоює більше соціальних ролей?

3 Чи відносяться до функцій соціалізації наведені нижче функції?

- а) введення індивіда у світ культури даного суспільства;
- б) контроль за розподілом матеріальних ресурсів суспільства;
- в) створення умов ефективної спільної діяльності людей;
- г) створення норм соціальної стабільності і порядку.

4 Хто в даний життєвий період є агентом вашої соціалізації?

5 Чи підлягають соціалізації такі літературні персонажі, як Робінзон Крузо та Едмон Дантес?

6 Назвіть, до якого статусу – аскриптивного, змішаного, досяжного – відносяться такі:

а) олімпійський чемпіон;	д) безробітний;
б) академік;	е) інженер;
в) студент;	ж) жінка;
г) дочка кінозірки;	и) мільярдер.

7 Згідно із Т. Парсонсом будь-яка роль може бути описана за допомогою п'яти характеристик: емоційності, способу отримання, масштабу, формалізації, мотивації. Використовуючи дані характеристики, порівняйте між собою такі ролі:

- а) викладач і студент;
- б) професор і сусід;
- в) лікар і пацієнт.

8 Із перерахованих думок вкажіть ті, які є правильними:

- а) соціальна роль – певна позиція у соціальній структурі суспільства;
- б) одна людина має безліч статусів;
- в) людина має удвічі більше ролей, ніж група, до якої вона належить;
- г) ролі пов'язані між собою системою прав і обов'язків;
- д) індивід, що має високий статус в одній ієрархії, автоматично одержує високі статуси в інших ієрархіях;
- е) соціальний статус – становище індивіда в малій групі;
- ж) стать і національність характеризують статус, що приписаний;
- и) головний статус – це найбільш характерний для індивіда статус, з яким він себе ідентифікує;
- к) рольовий набір – сукупність статусів, асоційованих із конкретною соціальною роллю.

9 В якому випадку статус безробітного буде приписуваним?

10 Співвіднесіть між собою ознаки і представників теорій соціалізації.

Ознаки:

- а) розвиток особистості – етичне вдосконалення індивіда;
- б) на кожній стадії розвитку людина долає певну кризу;
- в) розвиток особистості здійснюється через пізнання чогось нового;
- г) особистість формується через віддзеркалення у свідомості людини думок і відчуттів інших людей про неї;
- д) особистість формується через гру.

Представники:

1) Дж. Мід;	4) Ж. Піаже;
2) З. Фрейд;	5) Л. Колберг;
3) Е. Еріксон;	6) Ч. Кулі.

11 Чи правильні такі думки?

- а) соціальні статуси взаємодіють між собою;
- б) соціальні відносини пов'язують між собою статуси;
- в) індивіди, які виконують соціальні ролі, вступають між собою у соціальну взаємодію;
- г) особисті статуси пов'язані між собою соціальними відносинами.

12 Механізм регуляції поведінки індивідів і груп, який включає норми і санкції, називається:

а) соціальним контролем;	г) соціалізацією;
б) соціальним порядком;	д) конформізмом.
в) соціальною справедливістю;	

13 У чому відмінність між природженими і приписуваними статусами? Які з наведених статусів є приписуваними?

а) нерідна донька;	г) батько;
б) син;	д) дівчинка;
в) російський;	е) принц.

14 Наведіть приклади художніх фільмів, творів художньої літератури, що містять у назві один або більше статусів, охарактеризуйте статуси за видами. Наприклад, художній фільм «Кохана жінка механіка Гаврилова» – статуси – кохана жінка (особистий), механік (досягнутий).

15 Назвіть права, обов'язки і статусні символи таких статусів: президент, дружина, священник.

16 Заповніть таблицю.

Соціальний тип особистості	Його характеристика
базисний	
	Займає домінуюче становище у суспільстві, групі, спільності
маргінальний	

Завдання для самоконтролю

1 У таблиці розташовані ключові поняття і їх визначення. Зіставте їх.

Поняття	Визначення поняття
1) соціальний статус	а) статус, в якому людина народжена або який призначається їй після деякого часу
2) роль	б) соціальне становище людини в суспільстві
3) головний статус	в) сукупність всіх статусів даної людини
4) статус, який досягається	г) динамічна характеристика статусу
5) особистий статус	д) становище, яке людина займає в малій або первинній групі залежно від того, як вона оцінюється за своїми індивідуальними якостями
6) статусний набір	е) статус, який людина отримує завдяки своїм власним зусиллям, бажанню, вільному вибору або завдяки успіху і везінню
7) приписуваний статус	ж) найбільш характерний для індивіда статус, за яким його виділяють оточуючі

2 Дайте загальну назву групам статусів:

- а) російський, принц, чоловік;
- б) росіянин, безробітний;
- в) улюбленець жінок, красуня, брехун;
- г) викладач, студент, лікар.

3 Яке з наведених положень відповідає теорії «дзеркального Я»?

- а) «Я» – це мої уявлення про себе;
- б) «Я» – це сукупність уявлень про інших;
- в) «Я» – це сукупність уявлень про власний образ в очах інших;
- г) «Я» – це дзеркало для інших.

4 Визначте, яким поняттям визначається динамічний характер статусу:

- а) девіація;
- б) соціальна поведінка;
- в) роль;
- г) мала група.

- 5 Рольовою ідентифікацією називається:
- а) дистанціювання від ролі;
 - б) проміжне становище між статусом і роллю;
 - в) динамічний бік статусу;
 - г) протиріччя між статусами;
 - д) максимальне злиття із роллю.

- 6 Соціальний статус – це:
- а) професія або заняття людини;
 - б) матеріальний дохід людини;
 - в) соціальне становище людини;
 - г) громадянство.

7 Хто з учених розробив соціальну схему формування розумових операцій у дитинстві та юності?

- а) Е. Еріксон;
- б) З. Фрейд;
- в) Е. Шпрангер;
- г) Ж. Піаже.

8 Р. Мертон вважав, що будь-яка соціальна і культурна система складається з двох основоположних елементів. Виберіть із запропонованих ці два елементи:

- а) цілі, наміри, інтереси, які визначаються даною культурою;
- б) структура соціального контролю;
- в) соціально схвалювані способи досягнення цілі;
- г) методи соціального контролю.

9 Виберіть із запропонованих нижче положень те, яке повністю визначає соціалізацію:

- а) процес виховання дитини;
- б) процес, у ході якого люди навчаються ефективної спільної діяльності;
- в) процес засвоєння індивідом протягом всього його життя соціальних норм і культурних цінностей суспільства;
- г) входження індивіда в соціальний світ.

10 Чим обумовлена необхідність соціалізації?

- а) біологічною конституцією людини;
- б) соціальними причинами;
- в) ні тим, ні іншим;
- г) і біологічними, і соціальними причинами.

- 11 Чи є агентами соціалізації такі особи?
- а) продавець;
 - б) диктор ТБ;
 - в) наглядач в'язниці;
 - г) сержант в армії.
- 12 Відповісти «так» або «ні» на поставлені питання:
- а) соціалізація властива не тільки людині, але й тварині;
 - б) фундамент соціалізації закладається у зрілому віці;
 - в) агентами первинної соціалізації є установи або підприємства.
- 13 Хто є «значущими іншими» в теорії соціалізації Дж. Міда?
- а) найближче оточення дитини;
 - б) однолітки;
 - в) церква;
 - г) суспільство в цілому.
- 14 Чи виникає незбігання статусів у таких ситуаціях?
- а) коли духовна особа стає депутатом;
 - б) коли спортсмен палить;
 - в) коли депутат їде в автобусі;
 - г) коли міністр займається комерційною діяльністю;
 - д) коли жінка працює на виробництві та веде домашнє господарство;
 - е) коли міліціонер продає конфісковану зброю.
- 15 Визначте, чи відносяться до аскриптивних такі статуси:
- а) президент;
 - б) чоловік;
 - в) принц;
 - г) імператор;
 - д) теща;
 - е) депутат Верховної Ради;
 - ж) герцог.
- 16 Терміни «я-сам» і «я-мене» запропонував:
- а) Дж. Мід;
 - б) З. Фрейд;
 - в) Ч. Кулі;
 - г) Ж. Піаже.
- 17 Що є ознаками предписаного статусу?
- а) національність;
 - б) соціальне походження;
 - в) освіта;
 - г) кваліфікація.
- 18 Які умови необхідні для існування соціальної ролі?
- а) соціальні норми;
 - б) соціальні відносини;
 - в) соціальні дії;
 - г) експектації (очікування).

19 Чим відрізняються поняття дистанціювання від ролі і скорочення міжстатусної дистанції? Наведіть приклади.

20 Які з перерахованих нижче норм відносяться до:

- а) норм-правил;
- б) норм-очікування?

- 1) сплата податків;
- 2) ввічливість по відношенню до інших;
- 3) виконання навчальної програми;
- 4) порядність;
- 5) дотримання трудової дисципліни;
- б) виховання дітей.

21 Задоволення яких потреб (за А. Маслоу) було недосяжне Робінзону Крузо?

22 Розташуйте перераховані групи потреб у висхідному порядку: екзистенціальні, духовні, фізіологічні, престижні, соціальні.

23 Які з перерахованих потреб відносяться до:

- а) екзистенціальних;
- б) соціальних;
- в) духовних;
- г) фізіологічних;
- д) престижних?

- 1) у відтворюванні населення;
- 2) у гарантованій зайнятості;
- 3) у гарному здоров'ї;
- 4) в успіху;
- 5) у самопожертвуванні;
- 6) у відпочинку;
- 7) у страхуванні від нещасних випадків;
- 8) у просуванні по службі;
- 9) у житлі;
- 10) у турботі про інших людей;
- 11) у безпеці на вулицях;
- 12) у спілкуванні;
- 13) у любові і дружбі;
- 14) у відвідинах театру.

2.6 Соціальні відхилення та соціальний контроль

Мета заняття: формування соціологічних уявлень про соціальну поведінку і її регулятивні механізми, аналіз понять «норма» і «цінність», вивчення механізмів соціального контролю, визначення девіантної поведінки, ознайомлення з основними соціологічними концепціями девіантної поведінки, поглиблення знань про різні форми девіантної поведінки.

Основні положення

1 Соціальна поведінка регулюється соціальними нормами, тобто побажаннями, приписами і вимогами, що визначають можливі границі соціальної дії.

2 Девіантна поведінка, або така, що відхиляється, пов'язана з діями, які суперечать нормам, прийнятим у суспільстві. Що вважати відхиленням, залежить від часу і місця; поведінка, “нормальна” при одному наборі культурних установок, буде розцінена як така, що “відхиляється” при іншому.

3 Санкції формальні і неформальні, застосовуються суспільством для підтримки соціальних норм. Закони — норми, які затверджуються і приводяться у дію урядами. Злочини — дії, що не допускаються законами.

4 Біологічні і психологічні теорії обґрунтовували тезу про те, що злочини й інші форми відхилень генетично приречені; але в даний час ці теорії знаходяться під великим сумнівом. Соціологи вважають, що конформність і відхилення визначаються по-різному в різних соціальних контекстах. Нерівність розподілу багатства і влади в суспільстві надзвичайно сильно впливає на можливості різних груп індивідів, а також на те, які дії розглядаються як кримінальні. Процес навчання кримінальних видів діяльності багато в чому ідентичний навчанню діяльності в межах закону. Кримінальна діяльність загалом направлена на досягнення тієї ж мети і задоволення тих же потреб.

5 Гарантом стабільного існування і функціонування суспільства є соціальний контроль, що реалізовується через норми і санкції.

Основні поняття: девіація, норма, культурний релятивізм, конформізм, ретритизм, ритуалізм, заколот, аномія, соціальний контроль, санкції.

Основні теорії та концепції: французька соціологічна школа (Е. Дюркгейм), феноменологічна соціологія (Д. Уолш), теорія аномії Р. Мертона, теорія конфлікту (А. Коен), теорії логотерапії (В. Франкл), наклеювання ярликів та ін.

План

- 1 Соціальна поведінка і соціальний контроль.
- 2 Теорії поведінки, що відхиляється.
- 3 Норми поведінки, що відхиляється.

Література [9, 13, 22, 28, 40, 54, 72, 74].

Теми рефератів

- 1 Культура і соціальні норми.
- 2 Інститути соціального контролю, їх функції.
- 3 Переваги і недоліки соціобіологічних і психологічних концепцій злочинності.
- 4 Руйнування суспільства. Аномія.
- 5 Соціологічний аналіз алкоголізму.
- 6 Джерела і мотиви суїцидної поведінки.
- 7 Наркоманія як форма ретритизму.
- 8 Девіантна поведінка в сучасній Україні.
- 9 Ціннісно-нормативний механізм соціальної регуляції.

Завдання для контролю

1 Ґрунтуючись на типології самогубств Е. Дюркгейма, наведіть приклади різних типів самогубств, що мають місце у творах художньої літератури і кіно.

2 Спробуйте пояснити феномен злочинної поведінки з точки зору:

- а) теорії делінквентних субкультур;
- б) теорії аномії;
- в) теорії стигматизації;
- г) соціобіологічних концепцій.

3 Вкажіть відповідність між поняттями та їх визначеннями.

поняття	визначення поняття
1) девіантна поведінка	а) розузгодження між метою, що пропонується даною культурою, з одного боку, і соціально схвалюваними способами досягнення цієї мети, з іншого
2) делінквентна поведінка	б) поведінка, що відхиляється від норми
3) аномія	в) визначення людини як девіанта
4) стигматизація	г) поведінка, пов'язана з порушенням норм і правил

4 Наведіть приклади стереотипів, які характерні для українського суспільства.

5 Напишіть, що є:

нормою для дитини, відхиленням для дорослого	
нормою для дорослого, відхиленням для дитини	
нормою для жінки, відхиленням для чоловіка	
нормою для чоловіка, відхиленням для жінки	
нормою для віруючої людини, відхиленням для невіруючого	
нормою для невіруючого, відхиленням для віруючої людини	
нормою для молоді, відхиленням для пенсіонерів	
нормою для пенсіонерів, відхиленням для молоді	

6 Розподіліть, що є девіантною або делінквентною поведінкою, а що – асоціальним вчинком. Вкажіть на санкції, які вживаються до порушників.

порушення	девіантна поведінка	делінквентна поведінка	асоціальний вчинок	санкції
шахрайство		*		форм., жорст., прямі
брехня				
грубість				
наркоманія				
бездіяльність				
заняття сексом у публічних місцях				
лихослів'я				
азартні ігри				
гомосексуалізм				
проституція				
злом				
конфліктність				
халатність				
безбілетний проїзд				

Завдання для самоконтролю

1 Вкажіть відповідність між поняттями та їх визначеннями.

Поняття:

а) культурний релятивізм;	е) санкції;
б) асоціальне;	ж) ретристи;
в) девіація;	и) соціальний контроль;
г) ритуалізм;	к) закони.
д) соціальна аномія;	

Визначення:

1) різні форми негативної поведінки, відхилення від норм моралі і права;

2) те, що заподіює шкоду особистості і соціальним спільнотам (сім'я, сусіди і т.д.), і те, що проявляється в алкоголізмі, наркоманії, самогубстві;

3) відносність будь-яких соціальних норм;

4) стан суспільства, коли старі норми і цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не затвердилися;

5) норми, які затверджуються і приводяться в дію урядами;

6) представники соціального дна;

7) відмова від мети досягнення життєвого успіху;

8) засоби заохочення або покарання, які стимулюють виконання соціальних норм;

9) особливий механізм соціальної регуляції поведінки і підтримки громадського порядку.

2 Девіантна поведінка має на увазі:

а) будь-які вчинки або дії, які не відповідають писаним або неписаним нормам;

б) максимально несхвалювану поведінку;

в) відхилення від середньої норми як в позитивну, так і в негативну сторону.

3 Поняття «аномія» було введено в соціологію:

а) Р. Мертоном;

в) Е. Дюркгеймом;

б) Р. Парком;

г) Р. Беккером.

4 Згідно з теорією Е. Дюркгейма під аномією розуміється:

а) соціальна амнезія;

б) соціальний стан, який характеризується послабленням і розпадом норм;

в) процес структуризації соціальних норм і цінностей;

г) процес зміни соціальних норм.

5 Які з перерахованих чинників впливають на рівень самогубств у суспільстві?

а) високий рівень соціальної мобільності;

б) переважання сільського населення;

в) низький рівень соціально-економічного розвитку;

г) проведення соціально-економічних реформ у суспільстві.

6 Виходячи з теорії аномії Р. Мертона, визначте, до якого типу соціальної поведінки (інновація, ретритизм, ритуалізм, бунт, конформізм) можна віднести:

а) алкоголізм;

- б) проституцію;
- в) бюрократизм;
- г) участь у нелегальних антисоціальних рухах.

7 Т. Парсонс виділив такі методи соціального контролю:

- 1) ізоляція;
- 2) відособлення;
- 3) реабілітація.

Які з них можуть бути застосовні для протидії до таких типів соціальної поведінки, як:

- а) інновація;
- б) ритуалізм;
- в) ретритизм;
- г) заколот?

8 Як називаються діти, що вирости в ізоляції від людей і виховані тваринами?

- а) маргінали;
- б) девіанти;
- в) делінквенти;
- г) ферали.

9 Дайте визначення крайніх форм девіантного стану (вказіть джерело):

- а) алкоголізм;
- б) вбивство;
- в) проституція;
- г) самогубство;
- д) наркоманія.

10 Наведіть приклади норм і відхилення:

- а) в одязі;
- б) в інтересах;
- в) в їжі;
- г) у поведінці.

2.7 Характеристики молоді як соціальної групи.

Молодіжна культура

Мета заняття: охарактеризувати молодь як вікову групу, розкрити роль і місце молоді в соціальному розвитку суспільства, виявити специфіку молодіжної субкультури, проаналізувати ціннісні орієнтації сучасної молоді.

Основні положення

1 Соціологія молоді – галузь соціології, що досліджує молодь як соціально-демографічну спільність.

2 Вікові межі поняття «молодь» недостатньо визначені. Різні автори до категорії молоді відносять групи людей від 15 до 29 років.

3 Міжвікові конфлікти, які відносяться до молоді як вікової групи, є постійним чинником, що не залежать від історичного часу. Покоління – соціально-демографічна спільність, яка характеризується відносно загальними умовами соціалізації, приблизно однаковим періодом вступу до пори соціальної зрілості, віковими і соціально-психологічними особливостями.

4 Молодіжна свідомість є носієм особливої субкультури, вторинної по відношенню до культури дорослого населення.

5 Молодіжна культура – сукупність цінностей, норм і моделей поведінки, що виконують функцію адаптації до періоду переходу від юності до дорослого стану.

6 Структура цінностей сучасної української молоді зазнає значних змін і в даний час характеризується великою нестійкістю. Фіксується потенціал руху до цінностей ринкового суспільства.

Основні поняття: соціологія молоді, молодь, покоління, зміна поколінь, типи поколінь, культура, субкультура, контркультура.

Основні теорії та концепції: психоаналіз, структурний функціоналізм, культурологічні напрямки.

План

- 1 Молодь як соціальна група.
- 2 Соціалізація молоді.
- 3 Молодь як об'єкт і суб'єкт соціальних відносин.

Література [20, 21, 26, 32, 41, 48, 49, 58, 66, 67, 68].

Теми рефератів

- 1 Духовний світ і ціннісні орієнтації молоді.
- 2 Політична соціалізація молоді.

- 3 Чинники соціальної активності і пасивності молоді.
- 4 Політичні переваги в молодіжному середовищі.
- 5 Вплив ЗМІ на соціальну активність молоді.
- 6 Економічна соціалізація молоді.
- 7 Освіта як один з пріоритетів молодіжної політики.
- 8 Діалектика спадкоємності поколінь: від конфронтації до діалогу.
- 9 Молодіжна субкультура ХХІ століття.
- 10 Молодіжна політика: теорія і практика.
- 11 Конфлікти в молодіжному середовищі.
- 12 Чинники соціалізації сучасного молодого покоління.
- 13 Соціальна адаптація молоді в умовах кризи.
- 14 Молодіжний екстремізм: причини і наслідки.
- 15 Молодіжна субкультура і дозвілля.
- 16 Релігійність молоді.
- 17 Секти і релігійні об'єднання.
- 18 Сімейно-шлюбні цінності молоді.
- 19 Демографічні проблеми молоді.
- 20 Соціальні чинники ризику здоров'я молоді.
- 21 Основні напрямки соціальної політики в області соціальної роботи з дітьми, підлітками, молоддю.
- 22 Структура потреб сучасної української молоді.
- 23 Освіта як життєва цінність молоді.
- 24 "Нігілізм" як культурно-історичний феномен молодіжної свідомості й поведінки.
- 25 Дозвілля і вільний час молоді.
- 26 Сучасні стереотипи маскулінності і фемінності у молоді.
- 27 Престижність професій у свідомості молоді.
- 28 Демографічні проблеми молоді.

Завдання для контролю

1 Охарактеризуйте взаємостосунки між поколіннями в різні періоди української історії з погляду постфігуративної, конфігуративної і префегуративної культур.

2 Як ви розумієте слова Марка Твена: «Коли мені було 14 років, мій батько був такий дурний, що я насилу переносив його,

але коли мені виповнився 21 рік, я був здивований, наскільки ця стара людина за минулі сім років порозумнішала?»?

3 Розкрийте зміст поняття «молодіжна культура». Сформулюйте відмінності контркультури від культури.

4 У стародавній Спарті структуру поколінь визначали віком чоловіка. Вона була розбита на три покоління із циклом у 30 років. Перше проходило військову підготовку і здійснювало військову службу. У 30 років вони ставали повноправними дорослими громадянами. Представники третього покоління (і лише вони) могли стати членами сенату. Подумайте, про що свідчила і чому сприяла дана система.

5 Ознайомтеся із типологізацією студентів, наданою російським соціологом В.Т. Лісовським:

- *гармонійний тип* – вибрав свою спеціальність усвідомлено, навчається добре. Розвинутий, культурний, товариський, непримиримий до недоліків, чесний і порядний, користується авторитетом у колективі;

- *професіонал* – вибрав спеціальність усвідомлено, як правило, навчається добре. По мірі можливості займається спортом, має різносторонні інтереси. Головне для нього – навчання. Непримиримий до недоліків, чесний, авторитетний;

- *академік* – вибрав свою спеціальність усвідомлено, навчається тільки на «відмінно». Інші інтереси може мати, але не на шкоду навчанню. Спортсом займається рідко. Чесний. З колективом пов'язаний слабо;

- *громадський діяч* – часто схильність до суспільної діяльності переважає над іншими інтересами і деколи негативно позначається на навчанні. Заводій у сфері дозвілля. Упевнений у правильності вибору професії. Користується повагою за чесність і чуйність;

- *любитель мистецтв* – як правило, навчається добре, інтерес спрямований у сферу мистецтв, користується авторитетом;

- *старанний* – вибрав спеціальність не зовсім усвідомлено, але навчається сумлінно, хоча може не мати особливих

здібностей. Нетовариський, у групі до нього відносяться поборливо;

- *середняк* – навчається «як вийде», особливих зусиль не докладає. Про вибір навчального закладу сильно не замислювався. Його принцип: «отримаю диплом і працюватиму не гірше за інших». Звичайно у нього з усіма добрі відносини. Конфліктів уникає;

- *розчарований* – здібний, але вибрана спеціальність для нього малоприваблива, орієнтований на закінчення ВНЗ. Прагне затвердити себе в різних хобі, мистецтві, спорті. Відносини з товаришами нерівні;

- *ледацюга* – на навчання сили витрачає по мінімуму, але цілком собою задоволений. Інтереси зосереджені у сфері дозвілля;

- *творчий* – властивий творчий підхід до будь-якої справи. Навчається нерівно, залежно від того – цікаво це йому чи ні. Може бути заводієм і душею компанії;

- *богемний* – як правило, успішно навчається на престижних факультетах, спогорда відноситься до студентів, що навчаються масових професій. Прагне лідерства в компанії собі подібних, до інших відноситься зневажливо. Про все начувся, але реальні знання – вибіркові. Завсідник модних клубів.

Чи зберігла дана типологія свою актуальність і сьогодні? Сформулюйте своє розуміння «звичайного студента».

Завдання для самоконтролю

1 Вкажіть відповідність між поняттями та їх визначеннями.

Поняття:

а) молодь;	д) контркультура;
б) символічне покоління;	е) покоління;
в) кофігуративна культура;	ж) субкультура.
г) історичне покоління;	

Визначення:

1) цілісна соціально-демографічна група, що характеризується схожими умовами соціалізації і формуванням життєвого досвіду, спільністю виконуваних ролей і функцій,

домінуючими цінностями і установками, соціально-психологічними характеристиками, способом життя;

2) система норм і цінностей, що відрізняють групу від більшості суспільств;

3) норми або цінності, які суперечать пануючій культурі;

4) характерна для сучасних суспільств із переважанням нуклеарних сімей з однією-двома дітьми. Діти перш за все освоюють цінності і норми своїх однолітків і референтних груп. Цінності молодіжної субкультури виявляються для них більш значущими, ніж цінності батьків, і роблять серйозний вплив на особистість, яка формується;

5) соціально-демографічна спільність, що характеризується загальними умовами життя і соціалізації у певний історичний період;

6) виділяють на основі кроку покоління (середнього віку між батьками і дітьми);

7) покоління сучасників, що живуть у певний історичний час, пов'язаний загальними історичними подіями, поєднане спільністю долі, схожими переживаннями.

2 Як виявляється активна роль молоді у суспільстві?

Спробуйте сформулювати можливі типи взаємостосунків між поколіннями.

3 Обговоріть питання про те, які з перерахованих критеріїв дозволяють визначити, чи досягла молода людина статусу дорослого:

- можливість розпоряджатися грошима незалежно від батьків;

- проживання незалежно від батьків;

- вступ до шлюбу;

- допуск до голосування на виборах;

- самостійність думок;

- здатність відповідати перед законом;

- самостійність у виборі способу життя;

- уміння забезпечувати себе засобами існування;

- вживання наркотиків.

4 Конфліктна ситуація, коли 16-річній людині батьки забороняють приходити додому пізніше за 22 годину, а вона наполягає до 24 години, описує:

- статусний конфлікт;
- конфлікт між поколіннями;
- рольовий конфлікт;
- культурний конфлікт.

5 Що включає поняття «молодіжна субкультура»? Наведіть приклади молодіжних субкультур. Покажіть їх специфічні риси.

6 «Золота молодь» - так відвіку називали багату аристократичну молодь. Спочатку це було найменування паризької контрреволюційної молоді, що групувалася навколо Феррона (1754-1802 рр.) – одного з вождів термідоріанської реакції. Згодом політичне значення цього виразу втратилося.

Кого можна віднести до представників «золотої молоді» у кінці ХХ – на початку ХХІ століття?

7 Які, на ваш погляд, напрямки державної молодіжної політики найбільш актуальні в даний час? Складіть перелік можливих заходів і законодавчих актів, направлених на підтримку молоді і створення умов для її самовираження.

8 Назвіть загальні і специфічні проблеми вітчизняної молоді 60-х, 80-х років ХХ століття і початку ХХІ століття. Якщо покоління 60-х називали поколінням фізиків і ліриків, 80-х – втраченим поколінням, то як би ви назвали сучасне покоління молоді?

2.8 Сім'я як соціальний інститут і мала група

Мета заняття: вивчення сім'ї як соціального інституту і малої соціальної групи, виявлення основних історичних етапів сім'ї, ознайомлення з різними формами шлюбу, типологізація сім'ї, її життєві цикли, функції, обговорення проблем кризи сім'ї та її альтернативних форм.

Основні положення

1 Сім'я – спільність людей, заснована на шлюбі, кровній спорідненості, усиновленні, яка допускає спільність побуту і відповідальність за соціалізацію дітей.

2 Основу сім'ї складає шлюб. Шлюб – сукупність відносин між подружжям, регульованих за допомогою офіційних норм.

3 Шлюби можуть бути:

- екзогамними (поза якоюсь групою) та ендогамними (у межах якоїсь групи);

- моногамними (між одним чоловіком і однією жінкою) і полігамними (партнер однієї статі і група партнерів іншої статі).

4 Залежно від взаємостосунків членів сім'ї, розподілу усередині неї ролей і влади за структурою, можуть розрізняти сім'ї нуклеарні (одне-два покоління, що живуть разом) і розширені (разом проживають більше двох поколінь).

5 Вивчення сім'ї і шлюбу є однією з найдавніших традицій у соціології (перша половина ХІХ ст. – француз Ле Пле, середина ХІХ ст. – швейцарець І. Бахофен і шотландець Дж. МакЛеннан, друга половина ХІХ ст. – американець Л. Р. Морган, француз Е. Дюркгейм, німець Ф. Енгельс). Е. Дюркгейма разом з Ф. Енгельсом вважають першовідкривачами сім'ї.

6 Свій початок сім'я бере у первісному суспільстві. Це пов'язано з явищем агамії (безшлюбності), розділення кормових баз чоловіків і жінок, окремої локалізації поселення чоловіків і жінок. З часом дуально-родовий шлюб змінюється груповим. Індивідуалізація шлюбу почалася у формі парного шлюбу. Вищою формою сім'ї є моногамія.

7 Процес формування сім'ї як інституту – це розтягнутий у часі процес засвоєння соціальних норм, ролей і стандартів, які регулюють залицяння, вибір шлюбного партнера, стабілізацію сім'ї, відносини з батьками і т.д.

8 До найважливіших функцій сім'ї і шлюбу відносяться:

- регулювання сексуальних відносин; - рекреативна;
- репродуктивна; - господарсько-економічна;
- виховна; - соціально-статусна;
- соціалізація; - комунікативна;
- турбота і захист; - ін.

9 Сім'ї можуть бути різних типів:

- залежно від місця проживання – патрилокальні,

матрилокальні, екванклюдлакальні (проживання чоловіка і дружини із сім'єю дядька або тітки), неолокальні (обидва члени подружжя живуть окремо від своїх батьківських сімей);

- залежно від пріоритету лідерства – патріархальні, матріархальні, егалітарні (сім'я рівних) та ін.

10 Форми шлюбу також різняться:

- шлюб-крадіжка;
- шлюб-купівля;
- шлюб по любові;
- шлюб із розрахунку;
- дитячий шлюб;
- повторний шлюб;
- громадянський шлюб;
- ін.

11 Головним змістом еволюції сім'ї є перехід від традиційного до сучасного типу сім'ї: сім'ї нуклеарної, соціально автономної, з рівним розподілом ролей між подружжям, відділенням сексуальних відносин від репродуктивної функції, індивідуалізацією міжособистісних відносин.

12 Зараз сім'я не завжди виконує належною мірою ті функції і ролі, з якими вона справлялася раніше. Це, на думку сучасних фахівців, свідчить про кризу інституту сім'ї. Її прояви:

- збільшення кількості розлучень;
- криза батьківської виховної ролі;
- зниження шлюбності і народжуваності;
- т.д.

Основні поняття: сім'я, шлюб, екзогамія, ендогамія, полігамія, моногамія, полігінія, поліандрія, проміскуїтет, груповий шлюб, нуклеарна сім'я, споріднена сім'я, консангвінальна і кон'югальна сім'я, конкубінат, консесуальний шлюб, співжиття, функції сім'ї, життєвий цикл сім'ї, дітоцентристська сім'я, подружня сім'я, егалітарна сім'я, соціологія сім'ї.

Основні теорії та концепції: функціональний, інтеракціоналістський, психоаналітичний підходи до аналізу сім'ї.

План

- 1 Сім'я як соціальний інститут і мала соціальна група.
- 2 Еволюція сім'ї.
- 3 Структура і моделі сім'ї.

4 Тенденції розвитку сучасної сім'ї.

Література [1, 8, 10, 23, 27, 44, 47, 53, 57].

Завдання для контролю

1 Моногамний, ендогамний, формальний, екзогамний, неформальний, полігамний. Який соціальний фактор характеризують дані визначення? Які з визначень є зайвими?

2 Яка максимальна кількість ролей можлива в нуклеарній сім'ї? Перерахуйте їх.

3 Заповніть таблицю, вибравши відповідні визначення із запропонованого нижче переліку:

- невпевненість у собі, фрустрація;
- надмірні поблажки або обмеження свободи;
- відчуття безпеки, нормальний розвиток;
- агресивність, емоційна недорозвиненість;
- ласка, заняття з дитиною;
- неухважність, жорстокість, уникнення контактів;
- відсутність похвал, прискіпливість, критика;
- інфантилізм, особливо в соціальних відносинах, нездатність до самостійності.

Тип позиції	Словесний вираз	Спосіб поведінки	Вплив на розвиток дитини
Ухвалення і любов	Дитина-центр моїх інтересів		
Явне відкидання	Ненавиджу цю дитину, не піклуватимуся про неї		
Зайва вимогливість	Не хочу дитини такої, яка є		
Надмірна опіка	Все зроблю для дитини, присвячу себе їй		

4 Антрополог Дж. Мерток, проаналізувавши велику кількість даних, прийшов до висновку, що з 250 примітивних суспільств тільки у 43 існувала – ..., у 193 – переважала –..., і лише у двох –

5 Багато сучасних соціологів (Е. Борджесс, Х. Локк та ін.) стверджують, що сім'я поступово трансформується від соціального інституту до товариства. Чи згодні ви з цим твердженням і чому?

Завдання для самоконтролю

1 Вкажіть відповідність між поняттями та їх визначеннями.

Поняття:

а) екзогамний шлюб;	е) розширена сім'я;
б) життєвий цикл сім'ї;	ж) шлюб;
в) функції сім'ї	и) криза інституту сім'ї;
г) конкубінат;	к) поліандрія.
д) сім'я;	

Визначення:

- 1) форма тривалого фактичного шлюбу;
- 2) базисні потреби суспільства і людей, які задовольняє сім'я;
- 3) інститут, який регулює відносини між подружжям, між батьками і дітьми;
- 4) шлюб між однією жінкою і декількома чоловіками;
- 5) шлюб, який укладений поза своєю соціальною групою;
- 6) сукупність формальних розпоряджень, які визначають права, обов'язки і привілеї чоловіка по відношенню до дружини, а їх двох — по відношенню до своїх дітей, родичів і суспільства в цілому;
- 7) послідовність соціальних і демографічних станів з моменту утворення до моменту припинення існування сім'ї;
- 8) три і більше поколінь родичів, що проживають разом;
- 9) нездатність сім'ї як інституту виконувати свої функції і ролі.

2 Що з перерахованого є ознакою ендогамної сім'ї?

- а) партнер вибирається тільки з чужої групи;

б) партнер вибирається тільки зі своєї групи.

3 Нуклеарна сім'я – це:

- а) сім'я, що включає два покоління (батьки і діти);
- б) сім'я, що складається із трьох поколінь (діти – батьки – бабусі, дідусі);
- в) співтовариство родичів, що належать до різних поколінь.

4 Сім'я, заснована на рівному розподілі прав і обов'язків між подружжям, називається:

- а) неолокальною;
- б) полігамною;
- в) нуклеарною;
- г) екзогамною;
- д) егалітарною.

5 Яка з форм шлюбу переважає у сучасних суспільствах?

- а) поліандрія;
- б) полігінія;
- в) моногамія;
- г) груповий шлюб.

6 Назвіть максимальну кількість:

- подружніх ролей ;
- батьківських ролей;
- споріднено-батьківських ролей;
- сімейно-споріднених ролей.

7 Використовуючи модель життєвого циклу сім'ї, опишіть життєву історію добре відомої вам сім'ї.

2.9 Етнос як система. Етнонаціональні процеси сучасності

Мета заняття: охарактеризувати особливості етносоціології як наукової дисципліни, проаналізувати поняття «етнос», розглянути етнос як систему, обговорити питання, пов'язані з особливостями національних психологій, проблеми самосвідомості, націоналізму, моделі етнічних і соціальних процесів, засновані на різних концепціях і теоріях етносу; зробити аналіз етнічної карти України.

Основні положення

1 В Україні приблизно 80% населення складають українці. Наша країна – багатонаціональна держава. Сьогодні більшість країн світу поліетнічні.

2 Етносоціологія включає більш широкий підхід до вивчення етносів, ніж суміжні наукові дисципліни, дає цілісну картину національно-етнічного життя, теоретично спираючись, а нерідко і включаючи наочні елементи інших наук до власного аналізу.

3 Наочною сферою етносоціології є національно-етнічні спільності як структурні компоненти соціальної системи.

4 Етнічна спільність виступає у структурі соціальної системи як важливе джерело саморуху і саморозвитку, визначаючи загальні умови розвитку всієї системи, всього суспільства.

5 Етнос – група людей, поєднана загальними ознаками, об'єктивними або суб'єктивними. Різні напрямки в етнології включають до цих ознак походження, мову, культуру, територію проживання, самосвідомість та ін. Деякі дослідники вважають існування феномена, що визначається терміном "етнос", у кращому випадку гіпотезою з огляду на те, що несуперечливого визначення поняття не запропоновано.

6 Нація – соціокультурна спільність людей, яка склалася історично і характеризується територіально-господарською та історико-культурною єдністю, усвідомлюваною індивідами, і складає ядро духовного життя, традицій, психології.

7 Суть "Пасіонарної теорії" етногенезу Л.М. Гумільова – теза про природно-біологічний характер етносу, який визначається тим, що він є складовою частиною біоорганічного світу планети та виникає у певних географічних і кліматичних умовах. До них він і адаптується як до умов свого поселення і розвитку. Етнос – це перш за все феномен біосфери.

8 Національна психологія – історично сформована сукупність стійких, характерних для даної національної спільності, чуттєвих, емоційних властивостей і способів сприйняття світу та форм реакції на нього. Найважливішим базовим елементом національної психології є національний характер, який на практиці виступає як згусток, узагальнений

вираз психології. Він являє собою певну сукупність емоційно - чуттєвих проявів, настроїв, вольових якостей і способів поведінки.

9 Етнонаціональна самоідентифікація – первинна та основна ознака національної самосвідомості того або іншого народу, без якої етнічність може частково або повністю денаціоналізуватися, зникнути. Самоідентифікація і є суб'єктивною скріплюючою основою національної спільності, ядром її суб'єктивного самовідчуття і самосвідомості.

10 Націоналізм – це політичний принцип, суть якого полягає у тому, що політична і національна одиниці повинні співпадати.

11 Різні автори пропонують виділяти такі типи націоналізму:

- класичний, який виражає прагнення до повної незалежності;
- паритетний – прагнення до можливо повного суверенітету;
- економічний, при якому домінуючою у деклараціях і діях є самостійність в економічній сфері;
- захисний, при якому домінують ідеї захисту культури, мови, території, демографічного відтворювання і т.п.

12 У сучасних умовах стає необхідною конструктивна етнонаціональна політика держави. Її основний зміст:

- забезпечення реальної рівноправності всіх етносів, що проживають на території даної держави у всіх сферах життєдіяльності - економічній, політичній, культурній, побутової;
- реалізація і захист правового статусу національних меншин, необхідного для їх соціального, економічного і соціокультурного благополуччя;
- здійснення обґрунтованої і демократичної міграційної політики влади відносно представників будь-яких етносів;
- недопущення і законодавче переслідування будь-яких дій, що направлені на образу національної гідності особистості або народу;
- заборона діяльності політичних партій, суспільних об'єднань, що проводять пропаганду соціальної, національної, релігійної і расової ворожнечі.

Основні поняття: етносоціологія, нація, поліетнічний, етнос, самосвідомість, раса, міжнаціональний конфлікт, національна держава, етнічний інтерес, національна культура, націоналізм, асиміляція, етнічна територія, автономізація, раса, національна психологія, етногенез, пасіонарії, народність, інтернаціоналізація, зближення націй, інтеграція.

Основні теорії та концепції: теорія етногенезу Л. Гумільова, вчення В. Вернадського про біосферу, теорія соціальних систем Т. Парсонса.

План

- 1 Етнос і нація.
- 2 Етнос і державність.
- 3 Концепції етносу.
- 4 Україна як поліетнічна держава.

Література [4, 12, 23, 42, 62, 63, 74, 76].

Теми доповідей і рефератів

- 1 Пасіонарна теорія етносу (теорія Л.М. Гумільова).
- 2 Вчення В.І. Вернадського про біосферу.
- 3 Теорія П'єра ван ден Берге.
- 4 Етнос і раса.
- 5 Націоналізм у світі.
- 6 Раси у світі фентезі і космічних операх.
- 7 Особливості національної психології представників різних етносів.
- 8 Націоналізм і його історична своєрідність в Росії та Україні.
- 9 Етнополітична ситуація і конфлікти у світі.

Завдання для контролю

1 Охарактеризуйте сутність та основні принципи конструктивної етнонаціональної політики держави.

2 Серед основних етнопсихологічних характеристик українців фахівці відзначають індивідуалізм з приватновласницькою психологією, чи згодні ви з цим твердженням і чому?

3 Опишіть антропологічні риси людини майбутнього. Аргументуйте свою відповідь.

Завдання для самоконтролю

1 Вкажіть відповідності між поняттями та їх визначеннями.

Поняття:

а) асиміляція;	ж) етнічний інтерес;
б) етнічна територія;	и) національна самосвідомість;
в) автономізація;	к) етнічний конфлікт;
г) національна психологія;	л) етногенез;
д) раса;	м) пасіонарії;
е) інтеграція;	н) народність.

Визначення:

1) стихійно виникаюча сукупність відчуттів, настроїв, потреб, які реалізуються переважно усередині етнічної спільності;

2) система людських популяцій, що характеризуються схожістю за комплексом певних спадкових біологічних ознак;

3) багатоманітні форми об'єднання декількох просторових секторів;

4) форма міжгрупового конфлікту, при якому групи із суперечливими інтересами поляризуються за етнічною ознакою;

5) місце проживання основної частини етносу, де представники даного етносу живуть із невеликим змішуванням з національними групами і складають великі, однорідні в етномовному відношенні ареали;

6) вид об'єднувального етнічного процесу, злиття одного народу з іншим шляхом втрати своєї мови, культури і т.п.;

- 7) усвідомлення індивідом приналежності до певної нації як соціально-економічної і політичної спільності;
- 8) становлення самобутності, унікальності етносу;
- 9) уявлення етнічної спільності про найбільшу вигоду для себе при спілкуванні з іншими суб'єктами історичного розвитку – державами, націями, етнічними групами, класами, партіями;
- 10) індивідууми, імпульс поведінки яких значно перевищує імпульс інстинкту самозбереження;
- 11) етнічна і соціальна спільність людей, яка історично йде за племенем і передує нації;
- 12) процес розвитку етнічної системи від виникнення до зникнення.

2 Доповніть список ознак нації:

- спільність території;
- особливості психологічного складу;
- наявність єдиної національної мови.

3 Назвіть явища, які об'єднують етнічні процеси:

- інтеграція;
- міграція;
- консолідація;
- натуралізація.
- асиміляція;

4 Протягом другої половини ХХ століття у світі було відзначено більше 300 етнічних конфліктів, які періодично переходили в стадію насильства. За оцінками ООН, конфлікти усередині держави, у тому числі й етнічні, забрали більше життів, ніж "класичні війни". У минулому столітті світ приголомшили три хвилі етнічних конфліктів, які закінчилися утворенням десятків нових, переважно національних, держав. Перша хвиля утворилася після закінчення Першої світової війни, розпаду двох імперій – Австро-Угорської і Оттоманської, на території яких виникли нові держави. Друга хвиля була ініційована Другою світовою війною і крахом колоніальних держав. Третя хвиля утворилася після розпаду СРСР. Багато дослідників вважають, що нині людство знаходиться на злеті "третьої хвилі", яка робить можливим передбачити, що нові етнічні конфлікти виникатимуть відносно рідко. Однак за наявності багатьох народів, що не мають

своєї держави (наприклад, курдів, що компактно живуть у Туреччині, Іраку, Сирії та Ірані), ніхто не знає, коли і за яких умов почнеться "четверта хвиля".

Існують дві точки зору на конфлікт. Одні дослідники вважають, що соціальні конфлікти несуть загрозу, небезпеку розпаду суспільства. Інші вчені мають іншу точку зору. Так, соціолог структурно-функціонального напрямку Льюїс Козер пише: "Конфлікт перешкоджає окостенінню соціальних систем, викликаючи прагнення до оновлення і творчості". Інший німецький соціолог Ральф Дарендорф стверджує, що і конфлікти незамінні як чинник загального процесу соціальної зміни.

Викладіть свою точку зору на проблему міжнаціональних конфліктів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

- 1 Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. – М., 1996.
- 2 Арон Р. Этапы развития социологической мысли. – М., 1993.
- 3 Бауман З. Мыслить социологически / Пер. с англ. – М., 1996.
- 4 Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. – М., 2008.
- 5 Волков Ю.Г. Социология: Учебник. – М., 2007.
- 6 Волков Ю.Г., Мостовая И.В. Социология. – М., 1998.
- 7 Галкин А.А. Тенденции изменения социальной структуры // Социологические исследования. – 1998. – №10. – С. 85-91.
- 8 Гидденс Е. Пол, патриархат и развитие капитализма // Социологические исследования. – 1992. – №7.
- 9 Гишинский Я.И., Афанасьев В.С. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения: Учеб. пособие. – СПб., 1993.
- 10 Голод С.И. Семья и брак. Историко-социологические исследования. – СПб., 1998.
- 11 Гофман А.Б. Семь лекций по истории социологии. – М., 1995.
- 12 Денисова Г.С. Этносоциология: Учебн. пособие. – Ростов н/Д, 2000.
- 13 Дюркгейм Е. Самоубийство. – М., 1994.
- 14 Жюль К. Соціологія. – К., 2005.
- 15 Иноземцев В.Л. Концепция постэкономического общества // Социологический журнал. – 1997. – №4.
- 16 Исаев Б.А. Социология. – СПб., 2007.
- 17 Капустин Б.Г. Современность – как принуждение и как свобода // Вопросы философии. – 1998. – №4.
- 18 Ковалева А.И. Социализация личности: норма и отклонения. – М., 1996.
- 19 Ковалева А.И., Луков В.А. Социология молодежи: теоретические вопросы. – М., 1999.

- 20 Кон И.С. Социологическая психология. – М.; Воронеж, 1999.
- 21 Кравченко А.И. Социология. – М., 2006.
- 22 Кравченко А.И., Анурин В.Ф. Социология. – СПб., 2007.
- 23 Крозье М. Основные тенденции современных сложных обществ // Социально-политический журнал. – 1992. – №6/7.
- 24 Крысько В.Г. Этническая психология: Учебн. пособие для вузов. – М., 2008.
- 25 Левичева В.Ф. Неформальные самодеятельные объединения: Социологический очерк. – М., 1989.
- 26 Лукашевич М.П, Туленков М.В. Соціологія. – К., 2005.
- 27 Мацковский М.С. Социология семьи: проблемы теории, методологии и методики. – М., 1989.
- 28 Мендера А. Основы социологии. – М., 1999.
- 29 Мертон Р. Явные и латентные функции // Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В.И. Добренкова. – М., 1994.
- 30 Міхеєва В.В. Соціологія: Методичні вказівки для самостійної роботи студентів заочної форми навчання. – Харків: УкрДАЗТ, 2009.
- 31 Нікітіна В.В. Соціальні інститути: Конспект лекції з курсу «Соціологія». – Харків: УкрДАЗТ, 2003.
- 32 Ольшанский В.Б. Практическая психология для учителей. – М., 1994.
- 33 Парсонс Т. Понятие общества. Компоненты и их взаимоотношения // Социология. – 1993. – №3-4.
- 34 Парсонс Т. Система современных обществ. – М., 1997.
- 35 Парсонс Т. Человек в современном мире. – М., 1985.
- 36 Примуш М.В. Загальна соціологія. – К., 2004.
- 37 Радугин А.А, Радугин К.А. Социология: Курс лекций. – М., 2006.
- 38 Рывкина Р.В. Формирование новых экономических классов // Социологические исследования. – 1994. – №4.
- 39 Соціальна структура і особистість за умов радикальних соціальних змін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №1-2.
- 40 Социология /Под ред. Г.В. Осипова. – М., 2003.

41 Социология молодежи / Под ред. В.Т. Лисовского. – СПб., 1996.

42 Тишков В.А. Реквием по этносу. Исследования по социально-культурной антропологии. – М., 2003.

43 Трикоза В.І. Соціологія: Конспект лекцій. – Харків: УкрДАЗТ, 2005.

44 Трикоза В.І. Соціологія сім'ї: Конспект лекцій. – Харків: УкрДАЗТ, 2006.

45 Филиппов А.Ф. Ясность, забота и рефлексия: к социологической характеристике современности // Вопросы философии. – 1998. – №8.

46 Шабутани П. Социальная психология. – М., 1997.

47 Черняк Е.М. Социология семьи. – М., 2007.

48 Чупров В.И. Подростки // Социальна енциклопедія / Редкол.: А.П. Горкин, Г.Н. Карелова, Е.Д. Катульский. – М., 2000.

49 Чупров В.И., Зукбок Ю.А., Уильямс К. Молодежь в обществе риска. – М., 1999.

50 Якуба Е. А. Социология. – Харьков, 1996. – 193 с.

Додаткова

51 Антонович И.И. После современности. Очерки цивилизации модернизма и постмодернизма. – Минск, 1997.

52 Будье П. Оппозиции современной социологии // Социологические исследования. – 1996. – №5.

53 Гаспарян Ю.А. Семья на пороге XXI века: социологические проблемы. – СПб., 1999.

54 Герасимчук А.А., Шиян О.М. Соціологія. – К.: Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджм. і бізнесу, 2000.

55 Громов И., Мацкевич А., Семенов В. Западная социология. – СПб., 1997.

56 Гуревич П.С. Фундаментализм и модернизм как культурные ориентации // Общественные науки и современность. – 1995. – №4.

57 Дружинин В. Психология семьи. – М., 1996.

58 Дуглас М. Чистота и безопасность: анализ представлений об осквернении и табу. – М., 2000.

59 Загальна соціологія. Хрестоматія /Уклад.: В.Г. Городяненко, С.В. Легеза. – Д., 2006.

60 История социологии в Западной Европе и США / Отв. ред. Г.В. Осипов. – М., 1993.

61 Капитонов Э.А. Социология XX века: история и технология. – Ростов н/Д, 1996.

62 Козлов В.И. Динамика численности народов: методология исследования и основные факторы. – М., 1969.

63 Комарова Э.И. Личность как субъект и объект социального развития // Социально-политические науки. – 1992. – №4-5.

64 Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самопознание. – М., 1984.

65 [Коркмазов А.Ю. Проблема этноса и этничности в науке: В поисках парадигмы // Сб. науч. трудов. Вып. 1 \(11\). / Северо-Кавказский гос. тех. ун. – Ставрополь, 2004.](#)

66 Кузнецов В.Н. Российская идеология XXI века. – М., 2004.

67 Молодежь России: Социальное развитие / Под ред. В.И. Чупрова. – М., 1999.

68 Осипов Г.В., Локосов В.В. Социальная цена неолиберального реформирования. – М., 2001.

69 Осипова Е.Г. Огюст Конт и возникновение позитивной социологии. – М., 1995.

70 Пантин В.И. Ритмы общественного развития и переход к постмодерну // Вопросы философии. – 1998. – №8.

71 Подольская Е.А., Филиппова О.А., Мелентьева Т.Н. Социология. – Харьков, 2004.

72 Пушкарева Г.В. Общество: механизмы функционирования и развития // Социально-политический журнал. – 1998. – №1.

73 Розенфельд Ю.Н. Социология: Курс лекций для студентов несоциологических факультетов. – Харьков, 2006.

74 [Современная Россия и мир: альтернативы развития \(национальная, региональная идентичность и международные отношения\).](#) – Барнаул, 2005.

75 Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. – М.: Смысл, 1998.

76 Сорокин П. Система социологии. – М., 1998.

77 Соціологія / В.М. Піча, О.М. Семашко, Н. Й. Черниш та ін.; За ред. В.М. Пічі. – К., 1996.

78 Токарев С.А. Проблемы типологии этнических общностей (К методологическим проблемам этнографии) // Вопросы философии. – 1964. – № 11.

79 Холл К., Линдсей Г. Теория личности. – М., 1997.

80 Хрестоматія по загальній соціології / Укл.: В.П. Култигін, А.Г. Ковалів. – М., 2004.

81 Чешко С.В. Человек и этничность // Этнографическое обозрение. – 1994. – № 6.

82 Штомпка П. Социальные изменения как травма // Социс. – 2001. – №1.